

ИНСТИТУТ ЗА ОПШТЕСТВЕНИ И ХУМАНИСТИЧКИ НАУКИ –
СКОПЈЕ

Студии од втор циклус : Родови студии

Магистерски труд

СОЦИОЕКОНОМСКА ДИСКРИМИНАЦИЈА НА САМОХРАНИТЕ МАЈКИ ВО МАКЕДОНИЈА

Студентка:

Ментор:

Коментор:

Дороти Пачкова

Проф. д-р Бранимир Јовановиќ

Проф. д-р Катерина Колозова

Скопје, декември 2018

Institute for Social Sciences and Humanities-Skopje

MA studies in gender studies

Master's Thesis

Socioeconomic discrimination of single mothers in Macedonia

Student:

Doroti Packova

Mentor:

Prof. Dr. Branimir Jovanovic

Co-mentor:

Prof. Dr. Katerina Kolozova

Skopje, december 2018

Апстракт

Клучни зборови: *самохрани мајки, дискриминација – структурна, директна и индиректна, родова не/еднаквост, маргинализација, општествена инклузија, социјална држава, сиромаштија, политики, еднородителски семејства, економска слобода.*

Предмет на истражување на оваа дисертација е состојбата со самохраното мајчинство во Македонија.

Светските истражувања немаат многу голем увид во состојбата на самохраното родителство, но во македонски контекст има многу малку, или речиси воопшто нема истражувања спроведени со/за/врз целната група самохрани родители, самохрани мајки и/или еднородителски семејства.

Поттикот за ова истражување е фрапантниот увид за непостоење податоци за целната група, но и живото искуство на истражувачката како самохран родител и антрополошкото искуство, како основачка на единствената активна грас-рут граѓанска организација за унапредување на правата на самохраните родители во периодот од 2015 -2019 година во Македонија, *Една може!*.

Се истражуваат можностите за не/функционирање на овие родители преку компаративен правен дел и преку емпириски истражувања со самата целна група. Државните системски уредености: устав, закони, легислатива, правилници, национални планови и програми. И емпирискиот дел за социјална правда, социјален ризик, степен на ранливост, социјална исклученост, дискриминација и различен тип сиромаштија кој се однесува на самохраните мајки.

Системските неуредености водат до различни предизвици, но се нагласува и дека постојат и „затскриени“ идеолошки дискурзивни матрици на социјално исклучување на самохраните мајки.

Сублимираните податоци водат кон заклучок во форма на препораки кон системски уредувања и неопходни мерки, но и отвораат тези за понатамошни истражувања за „затскриените“ културолошки проблеми со кои се соочува целната група.

Abstract

Key words: *single mothers, discrimination-structural, direct and indirect, gender non-equality, marginalization, social inclusion, social state, poverty, policies, one-parent families, economic freedom.*

The subject of research on this dissemination is the situation with single motherhood in Macedonia.

World research has not very much an insight into the state of single parenthood, but in the Macedonian context there is very little or almost no research conducted with / for / on the target group of single parents, single mothers and / or single-parent families.

The motivation for this research is the fascinating insight into the lack of data about the target group, as well as the life experience of the researcher, as a single parent, but also an anthropological experience, as the founder of the only active grass root, a civil society organization for the promotion of the rights of single parent, in the period from 2015 -2019, in Macedonia, One can!.

The possibilities for not / functioning of these parents are investigated through a comparative legal part and through empirical research with the target group itself. State systemic arrangements: constitution, laws, legislation, rulebooks, national plans and programs. And the empirical part about social justice, social risk, degree of vulnerability, social exclusion, discrimination and different type of poverty that relates to single mothers.

Systemic uncertainties lead to different challenges, but it also emphasizes that there are also "hidden" ideological discursive matrices of social exclusion of single mothers.

The sublimated data leads to a conclusion in the form of recommendations for systemic arrangements and necessary measures, but also opens up theses for further research on the "hidden" cultural problems that the target group faces.

Содржина

Вовед	9
Концептуална рамка и методологија	13
Дефинирање на проблемот на студијата	13
Решение на проблемот: хипотези	14
Методологија и методски техники	16
Методологија	16
Методи и методски техники	17
Мајчинството разбрано во контекст на етика на грижа	19
Ненси Чодроу	19
Симон де Бовоар	19
Керол Гилиган и Сара Рудик	20
Шејла Бенхабиб	22
Џоан Тронто	23
Даниел Енгстер	23
Родово базирана дискриминација на жените и самохраните мајки	25
Елиминација на дискриминацијата	25
Насилството врз жената	28
Индиректна дискриминација како извор за структурната дискриминација	30
Заклучок	32
Правна анализа за самохраните родители и еднородителски семејства	34
Методологија	35
Правна рамка	35
Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 3/2009)	35
Закон за семејство („Службен весник на Република Македонија“ бр. 150/2015)	36

Закон за работни односи („Службен весник на Република Македонија“ бр. 120/2018)	39
Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност (Закон за вработувањето и осигурување во случај на невработеност („Службен весник на Република Македонија“ бр. 113/2018)	43
Закон за социјална заштита („Службен весник на Република Македонија“ бр. 51/2018).	43
Закон за здравствено осигурување („Службен весник на Република Македонија“ бр. 171/2017)	50
Закон за пензиско и инвалидско осигурување („Службен весник на Република Македонија“ бр. 35/2018)	51
Документи од областа на работните односи и вработувањето, донесени од Владата на Република Македонија, во кои има осврт на еднородителските семејства и самохраните родители.....	51
Национална програма за вработувањето во Република Македонија, 2016-2020, Министерство за труд и социјална заштита	52
Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2018 година, Министерство за труд и социјална политика	52
Документи од областа на социјалната заштита, донесени од Владата на Република Македонија, во кои има осврт на еднородителските семејства и самохраните родители	52
Национална програма за развој на социјалната заштита, 2011-2021,.....	52
Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, 2010-2020 година	53
Бенефиции на децата од еднородителските семејства и децата на самохраните родители	55
Закон за заштита на децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 21/2018)	55

Закон за студентскиот стандард („Службен весник на Република Македонија“ бр. 64/2018)	56
Правилник за условите, критериумите и начинот на остварување на правото на партиципација во трошоците за згрижување, воспитание, одмор и рекреација на деца во јавните установи за деца	57
Правилник за начинот на проверка на основните критериуми и запишување во квоти на студентите чие родителско право го врши само еден родител	57
Закон за домување („Службен весник на Република Македонија“ бр. 64/2018)	58
Закон за бесплатна правна помош („Службен весник на Република Македонија“ бр.104/2015)	59
Закон за парничната постапка (Службен весник на Република Македонија“ бр. 124/2015)	60
Закон за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на Република Македонија“ бр. 21/2018)	60
Закон за еднакви можности на жените и мажите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 150/2015)	61
Останати бенефиции за еднородителските семејства/ самохраните родители.....	61
Компаративен преглед	63
Заклучок	66
Емпириски истражувања на социјален ризик, социјална исклученост и сиромаштија на самохраните мајки	69
Преглед на официјални статистики	69
Резултати и наоди	70
Заклучок.....	81
Заклучок: Кон нови политики за самохраните мајки.....	83
Конкретните препораки кои оваа студија ги дава се:	85
Библиографија.....	88

Јас сум навистина слободен само кога сите човечки суштества, и мажи и жени, се подеднакво слободни. Слободата на другите луѓе е далеку од негирање или ограничување на мојата слобода, напротив, таа е нејзина неопходна премиса и потврдување.

Михаил Бакунин

Вовед

Фокусот на оваа дисертација е состојбата на самохраните мајки, односно нивната положба во денешното македонско општество. Јас и самата сум самохрана мајка и затоа дисертацијата ја посветувам на Енгстеровата теорија за минимална грижа, според која грижата што ја добиваме имаме должност и да ја споделуваме кон другите. Истото ова може да се однесува и на државата, во смисла дека државата има должност да се грижи за своите граѓани/ки, па така и за жените самохрани мајки.

Се чини дека нема појасен и поубедлив индикатор за состојбата со родовата еднаквост и степенот на остварувањето на социјалната правда во една современа држава од статусот и положбата на самохраните мајки. „Самохраноста“, „еднородителството“, „еднородителското семејство“ се концепти кои стојат како предизвик и тест за успешноста на теоретските претпоставки на сите социјални теории и политики што како цел ги имаат социјалната правда и родовата еднаквост. Државата на благосостојба и социјалната држава како современи политички исходи, преку своите системи на социјална, здравствена заштита и другите системи на социјална поддршка, стојат исправени пред предизвикот на самохраното родителство затоа што преку него се соочуваат со динамиката на социо-економскиот развој во контекст на тенденциите на промена на базичните социјални структури и нивното разбирање; што денес во услови на висок техничко-технолошки развој значи „мајчинството“, „татковството“, „семејството“, „детството“, која е нивната функција, каква е нивната структура, на кој начин овие „биолошко-општествени“ структури стојат во релација со другите „базични“ општествени институции како што се економско-производните системи, образованието, културата.

Предизвикот на „самохраното родителство“, посебно на „самохраното мајчинство“ во контекст на интензивни социјални и политички промени е навистина големо. Како општествени појави тие имаат речиси „митска“, морална димензија во дискурсите на културата и секојдневниот живот: „вдовиците“ кои по смртта на својот сопруг не се премажиле и не по своја *вина* останале сами, стојат на врвот на „заслужноста“ од општествената поддршка и наклонетост, додека „останатите“,

„разведените“, „напуштените“ или оние што никогаш не стапиле во брак а имаат деца, се најмногу „незаслужни“ во давањето на општествената поддршка. Од друга страна, „самохраното родителство“, односно „самохраното мајчинство“ како субјект, носител на правата на современите социјални системи на заштитата се чини сè уште ја одразуваат таа „митска“ слика за моралната заслужност на самохраните мајки, градирајќи ја нивната положба според природата на настанокот на самохраноста.

Меѓутоа, овој систем на градација на самохраните мајки, кој е скриен под плаштот на неутралните термини на „јазикот на регулативата“, не е само одраз на дискурсите на културните матрици, туку е и резултат на социолошко-политичките теоретски дискурси. „Самохраното мајчинство“ во концептуализацијата на современите социјални теории, дефинирано е или како „општествена закана“ или „општествен проблем“ – во оние теории кои се изградени на либерално-конзервативните идеологии, па сè до дефинирањето на таквиот статус како „алтернативен животен стил“ или, просто, „бегство од патријархатот“. Според вака дефинираните статуси на самохраното мајчинство, не е тешко да се заклучи какви социјални политики ќе бидат формулирани и какви мерки на интервенција ќе бидат предвидени во политиките и системите на социјална заштита.

Прашањето за статусот и положбата на самохраното мајчинство во еден ваков културен и теоретски контекст го отвора проблемот на „видливоста“ на проблемите со кои тоа се соочува и начините на нивното решавање. Доколку кон проблемот на самохраното мајчинство се пристапи низ призмата на правните системи, тогаш проблемите на самохраното мајчинство „единствено“ ќе бидат решавани „легалистички“, или во најдобар случај ќе бидат третираны низ призмата на дискриминацијата, како нееднаквост да се има еднакви шанси на самохраните мајки според законите и правата загарантирани со устав. Меѓутоа, легалистичкиот пристап го затскрива идеолошкиот и исклучувачкиот дискурс на општествената матрица, кои се „легализирани“ во правниот систем со што само ја потврдуваат ранливата состојба на самохраните мајки. Прашањето на социјалната правда како прашање на еднаков пристап, располагање и имање добра и услуги кои ги можат да бидат од важност за самохраните мајки во решавање на нивните проблеми со легалистичкиот пристап остануваат недопрени.

Овој труд го проблематизира легалистичкото затскривање на реалните проблеми на самохраното мајчинство и ја истакнува потребата од креирање нов вид политики, а со тоа и еден поинаков политички и правен пристап кон решавање на проблемите на самохраните мајки. Радикализирајќи го проблемот во соодветна формулација, би можеле да кажеме дека нееднаквата положба и статус на самохраните мајки, односно, самохраното мајчинство, е резултат на социоекономската дискриминација што правните и социјалните системи ја спроведуваат врз самохраните мајки согласно со идеолошката матрица вткаена во таквите системи.

Показател дека ваквите системи само ја „нормализираат“ дискриминирачката матрица на уверувања, убедувања, постапки, мерки, е тоа што е многу тешко да се отвори расправа за самохраното мајчинство или да се спроведе истражување со кое ќе се открие и докаже нееднаквиот третман на самохраните мајки во системите на правна и социјална заштита. На тој начин „институционалната дискриминација“ се нормализира, па дури и да се случат некои промени, реформи во системите на социјална заштита; тие се само варијација на истата социјално исклучувачка парадигма на самохраните мајки.

Врвот на нормализацијата на дискриминацијата е феноменот на „социјализација“ на идентитетот на самохраните мајки, и во индивидуална и во општествена смисла. Ако се разгледуваат идентитетските определби на мајките од „нормалните“ семејства и самохраните мајки, би можело да се каже дека идентитетската формација е покомпликувана кај жените самохрани мајки. Имено, индивидуалниот идентитет за мајчинство кај мајките од „нормалните“ семејства им е признат и „одобрен“ од општеството, и на тој начин двата аспекта на индивидуалниот идентитет, личниот и општествениот, се во „единство“. Кај самохраните мајки, општествениот идентитет на „вистинска“ мајка, е доведен во прашање, стигматизиран, и поврзуван со неморалност, бесчесност, неспособност, грешност, хистеричност.

Крајниот исход од ваквата нормализација на социјалниот идентитет на самохраните мајки, остварен преку државните правни и социјални системи, креираат еден „личен идентитет“ што самохраните мајки често не го прифаќаат, но најчесто мора да го „изведуваат“ доколку сакаат да бидат препознаени во улогата на „жртви“ на кои општеството им помага. На тој начин не само што се врши девалвација на

личниот интегритет и способност на самохраните родителки, туку дополнително се виктимизираат, така што правните и социјалните системи ги прават дополнително ранливи не обезбедувајќи им можност за лична и семејна благосостојба.

Концептуална рамка и методологија

Дефинирање на проблемот на студијата

Шокантна е информацијата дека во Р. Македонија не постои целосно истражување посветено на самохраното родителство и на еднородителските семејства. Неколките студии посветени на оваа тема, само делумно го допираат прашањето на емпириското истражување, црпејќи информации и податоци од групите направени ад хок за потребите на студиите. Идентификуваната потреба од податоци и информации за самохраното мајчинство и за еднородителските семејства се појави со формирањето на неколку граѓански организации чиј фокус е самохраното родителство. Со нивното појавување на виделина испливаа низа проблеми кои се однесуваа на самохраното родителство и поврзаните феномени, како што се прашањето на старателство, родителството, мајчинството. Притисокот од женските граѓански организации, фокусирани пред сè на проблемот со родовата еднаквост, родово базираното насилство, кај нас препознаено единствено како семејно насилство, го стеснуваше просторот надлежните институции да го оставаат проблемот на еднородителството затскриен.

Од друга страна, ниту во студиите, ниту кај граѓанските организации не се поставува прашањето за теоретските или идеолошките претпоставки на природата на „проблемот“, завршувајќи само со благи препораки кон властите и кон надлежните органи и институции кои треба да го решаваат ова прашање. Контекстот на нивните препораки е во рамките на прифатливиот и разбирливиот пристап на државата кон еднородителство кое вклучува единствено прашања поврзани со старателството или со дискриминацијата и нееднаквиот третман на жените во рамките на Уставот и на законите. Меѓутоа, и тоа не беше остварено и реализирано од страна на надлежните, па и од самите организации. И покрај тоа што во неколку закони „самохраните родители“ се препознаени како социјалноранлива група која има одредени „предности“ во пристапот и во користењето на услугите испорачани на државата, имплементацијата на предложените мерки расфрлени низ стратегиите кои се однесуваат на економската и на социјалната сфера остана неосстварена.

Имајќи го предвид статусот на расположливите информации и податоци поврзани со еднородителските семејства и теоретскиот статус на овој проблем во Р. Македонија, главниот проблем на оваа студија можеме да го дефинираме како прашање за тоа каков е статусот (социјален, економски, правен) со еднородителските семејства, односно еднородителските семејства на самохраните мајки во Р. Македонија, од родова перспектива.

Вака дефинираниот проблем, иако поставен како многу широк предмет на истражување и го надминува опсегот на студијата, од методолошка гледна точка е нужен затоа што остава можност за специфицирање на потесните прашања и методски пристапи кои се од интерес на студијата.

Решение на проблемот

Да се испита, истражи статусот (социјален, економски, правен), положбата на еднородителските семејства на самохраните мајки во Р. Македонија единствено со класичните постапки на стандардната методологија на истражување е несоодветен приод кон проблемот. Токму таквиот методолошки пристап на „официјалните“ анализи, и следствено, преточување на наодите, како основа за креирање на мерки и политики, е причина за „класичната грешка“ во концептуализација на проблемот и неговото решавање. Од тие причини, потребно е да се понуди алтернативна мултидисциплинарна и интердисциплинарна методологија, неопходно поткрепена и со „класична“ методологија, која ќе ги идентификува, не само „вообичаените“ проблеми на целната група што се испитува, туку ќе ги открие и „скриените“ аспекти на проблемот.

Мултидисциплинарноста и интердисциплинарноста во истражувањето ќе го остварат условот за *продуктивноста* на главното прашање затоа што единствено преку примена на родовата перспектива и нејзините методолошки пристапи и постапки, во комбинација со класичниот правнички пристап на анализа на закони, и стандардниот емпириски пристап на анализа на податоци прибрани преку анкета, ќе се покаже продуктивноста во откривањето и идентификувањето на нови факти и состојби поврзани со предметот на нашето испитување.

Вака дефинираниот пристап ќе поврзе повеќе факти и појави сродни на истражувачкиот проблем. Како што веќе видовме, за успешно идентификување на состојбата со самохраните мајки треба да се поврзат повеќе димензии на нивниот статус, како што е родовиот аспект, социјалниот, економскиот, правниот, со цел подобро и поуспешно разбирање на самиот проблем.

Импликациите од ваквата поврзаност ќе придонесе за вклучување на нови теоретски и методолошки претпоставки, со што ќе се прошири истражувачкиот простор и ќе се зголемат алтернативите на решавање на поставениот проблем.

Воедно, ќе се овозможи и интердисциплинарното поврзување на разните феномени од различни перспективи како што е правната, социјалната, социолошката, филозофската перспектива, кое што е од исклучително значење во испитувањето на вака сложени проблеми. Во таа смисла, интердисциплинарноста нема да биде само принцип на осмислување на истражувањето туку и во толкувањето на наодите и резултатите.

Методологија и методски техники

Методологија

Важна карактеристика на феминистичките и родовите истражувања е во тоа што онтолошките и епистемолошките претпоставки или позиции на истражувањата се дистинктни од методите било да се тие теориски позиции или методолошки техники. Методологијата тука е претставена како низа од епистемолошки претпоставки кои се темелат на феминистичката генерална епистемологија.

Главните концепти во понатамошниот текст ќе бидат дефинирани според највлијателни концепти, дефиниции и дистинкции на феминистичката литература и родовите истражувања, разликувајќи ги дистинкциите род/пол, родови потреби, практични/стратешки потреби, социјални/биолошки улоги/статус итн.

Епистемолошката позиција од која се поставуваат и дизајнираат сите елементи на студијата е со метода на етика на грижа со техники на епистемологија од позиција на феминистичката теоријата на стојалиште (Feminist standpoint theory)¹. Имено, според феминистичката епистемологија на стојалиште, знаењето е секогаш веќе социјално ситуирано, отелотворено во социјалните релации на поединецот или групата; маргинализираните поединци или група имаат повластена епистемолошка перспектива во однос на доминантниот субјект со кој стојат во релација која подразбира некаква објективна дистанца; науката и продукцијата на знаење засновано на потчинетиот, маргинализираниот субјект не приближува поуспешно до објективното знаење, бидејќи е формирано, парафразирајќи го Маркс, од „перспектива на трето лице“.

Причината за ваквата епистемолошка позиција е фактот дека и самата сум самохрана мајка, а дизајнирањето и спроведувањето на емпириските испитувања се спроведени со поддршка на лица и организации кои ги претставуваат и застапуваат интересите на самохраните мајки. Заземајќи го просторот на субјект на истражувањето, и истовремено, како објект на истражувањето, поставена сум на исто

¹ S. G. Harding, *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies* (New York: Routledge, 2004)

истражувачко рамниште. Наспроти традиционални епистемолошки гледишта, дека поставувајќи се истовремено како субјект и објект на истражувањето ја намалувам објективноста на истражувањето, според феминистичката епистемологија на гледиштето, јас со своето ситуирано присуство како мајка, ја зголемувам објективноста, имајќи перспектива и на сопствената ситуација и на претпоставките и позицијата на „надредениот субјект“, во овој случај, патријархалната матрица на дискриминација на властите и надлежните органи кои ги кројат политиките за самохраноста и еднородителските семејства.

Сите овие методолошки позиции иако произлегуваат од феминистичката традиција, тие се инкорпорирани и во родовите студии. Имајќи го ова предвид, кога ќе реферирам на феминистичката и родовата позиција ќе се користам со синтагмата „родова перспектива“.

Методи на емпириско истражување.

Низ студијата се користат неколку стандардни методи и методски техники. Во теоретскиот дел ќе биде користена аналитичко-компаративната метода применета на разни теориски позиции поврзани со етиката на грижата.

Во аналитичкиот и емпириско-истражувачкиот дел ќе бидат преставени наодите и резултатите од аналитичките, теренските и статистичките истражувања, кои се дизајнирани и спроведени со квалитативни и квантитативни методолошки техники како што се анкети, интервјуа, анализа и обработка на податоци собрани од текстуални извори итн.

Емпириско-истражувачкиот дел е дизајниран од специфична низа прашања, кои го обликуваа изборот на најсоодветната методска техника.

1. Анализа на постојните политики поврзани со самохраноста и еднородителските семејства.
2. Кои закони и мерки предизвикуваат дискриминација на самохраните мајки на пазарот на трудот, во системот на социјална заштита и други закони и како да се унапредат и стават во служба на овие жени.

3. Компаративен преглед на политики со еднородителските семејства со некои земји членки на ЕУ, со цел да се утврдат позитивни искуства и мерки и нивна можна примена во македонскиот контекст, и да се унапредат правата на жените самохрани мајки.
4. Анализа на емпириски податоци извлечени од самата целна група, жени самохрани мајки, преку анкетен прашалник.

Имајќи ги предвид претходните прашања кои ги одредуваат насоките на истражувањата, тие се поделени во групи прашања според различните сфери на живеењето и според социјалниот статус.

1. Дали самохраните мајки во Македонија имаат понеповолен социо-економски статус од останатите социјални категории препознаени од системот на социјална заштита?
 - a. Во поглед на работата (вработеност и активност)
 - b. Во поглед на примањата
 - c. Во поглед на домувањето
 - d. Во поглед на поседувањето одредени неопходни производи
2. Дали постои дискриминација на самохраните мајки во Македонија?
 - a. На пазарот на труд
 - b. Во образовниот систем
 - c. Во здравствениот систем
3. Дали Македонија како држава има соодветни социјални политики и институции за самохраните мајки?
 - a. Работни односи (флексибилно работно време, скратено работно време, родителско отсуство)
 - b. Образовен систем (градинки, центри за чување деца, училишта)
 - c. Здравствен систем (здравствено осигурување)
 - d. Политики на домување
 - e. Политики на социјална заштита (социјална помош)

Мајчинството разбрано во контекст на етика на грижа

Ненси Чодроу

Низ своите истражувања за мајчинството, Ненси Чодроу, позната американска феминистка, социолог и психолог, во *Репродукцијата на мајчинството*² изнесува три значајни аргументи според кои мајчинството се објаснува како исклучиво женска улога, а таа самата мајчинството го перципира како претежно социо-културна активност. Првиот аргумент е биолошкиот и функционалниот кој произлегува од биолошката карактеристика на жената да раѓа, па следствено на тоа таа мора и да продолжи да се грижи за децата и за семејството.

Вториот аргумент, кој исто така произлегува од натуралистичкиот репертоар, упатува на тоа дека жените/мајките имаат природен, односно, вроден инстинкт за тоа како се одгледуваат, негуваат и воспитуваат деца. Третиот аргумент, кој го дефинира мајчинството како примарен облик на родителство, има социјално-психолошки карактер. Во овој случај Чодроу тврди дека жените ја преземаат улогата на мајка затоа што уште од мали нозе тие се учат од своите мајки на женските улоги и подоцна се идентификуваат преку нив.

Ваквиот мајчин однос, ставен во контекст на самохрано мајчинство, дополнително ја зголемува и идентификационата улога на мајчинство, а во комбинација со реалните потреби на децата од овие семејства и непостоењето на втор родител, овозможува дупликација и на грижата.

Симон де Бовоар

Според Симон де Бовоар, биолошката детерминанта ја дефинира жената како другост од мажот, креаторот на историјата. Во својата книга *Вториот пол*³, Де Бовоар го надградува старовековното тврдење дека женската улога ја дефинира нејзината матка, од причина што постои и нешто повеќе од репродукцијата во животот на една

² Nancy Chodorow, *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender* (Berkeley, Calif.: Univ. of California Press, 2002).

³ Simone de. Beauvoir, Zorica. Milosavljevic and Mirjana. Vukmirovic, *Drugi pol* (Beograd: Beogradski izdavacko-graficki zavod, 1983).

жена. Дополнително, Де Бовоар смета дека патријархалното дефинирање на женската треба да трансцендира од таа детерминанта, бидејќи со историскиот развој сме дојдени до точка кога тоа не само што е можно, туку е и неопходно. Прашањето за мајчинството, всушност, треба да е прашање на избор.⁴ Жената има право да избере дали и кога ќе се реализира како мајка или, пак, ќе се остварува себе си на сосема поинаков начин. Раѓањето е билошка предиспозиција, а жената ако има желба го исполнува, и оттука нееднаквата стартна позиција, биолошката нееднаквост со мажот.

Керол Гилиган и Сара Рудик

Сара Рудик ја идентификуваат како оригинален пионер на теоријата на етиката на неа, наведувајќи го написот на Рудик во 1980 година *Мајчино размислување*⁵ како прва артикулација на изразито женски пристап кон етиката. Во оваа статија, и во нејзината подоцнежна книга со ист наслов (1989), Рудик го користи концептот на Керол Гилиган⁶, за теоретизирање на искуството што го поминала мајката, што претставува уникатен пристап кон моралното размислување и основа за феминистичка политика на мирот. Истражување за идентитетот и моралниот развој ја навело Гилиган да ја идентификува етиката на грижата како „поинаков глас“ – глас кој се поврза со себе со поврзаноста и разумот со емоциите. Преку надминување на овие бинарни филмови, таа ја смени парадигмата на психолошката и на моралната теорија. Етиката на грижа започнува од претпоставката дека како луѓе ние сме инхерентно релациони, реагирачки суштества и човечката состојба е поврзана или меѓузависна.

Керол Гилиган вели дека одлучила да пишува за етиката на грижа по слушањето на начините на кои луѓето зборуваат за искуствата на моралниот конфликт и изборот со кој се соочуваат. Нејзиното истражување се фокусира на фактички, а не на хипотетички ситуации на морален конфликт и избор, и истражува како луѓето ги конструираат моралните конфликти и избори, на што гледаат како на морален

⁴De Bovoar, Simon, *Drugi pol*, (Beograd: Beogradski izdavacko-graficki zavod, 1983).

⁵ Sara Ruddick, *Maternal thinking: Toward a politics of peace; with a new preface* (Boston: Beacon Press, 2002).

⁶ Carol Gilligan, *In a different voice: Psychological theory and women's development*, 38. print (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 2003).

проблем или прашање, и како моралниот јазик доаѓа во игра во обликувањето на изборите што ги разгледуваат и акциите кон кои водат. Во *Етика за грижата* зборува дека моралот е заснован на психолошка логика, одразувајќи ги начините на кои се чувствуваме во однос на другите и дека потеклото на моралот лежи во човечките односи бидејќи тие предизвикуваат загриженост за неправдата и за негрижата. Проучувајќи го развојот, сфаќа дека загриженоста за угнетувањето и загриженоста за напуштањето се вградени во човечкиот животен циклус, со оглед на диференцијалната моќ помеѓу децата и возрасните и фактот дека грижата е неопходна за опстанок на луѓето.

Рудик објаснува како практиките на „мајките“ (кои можат да бидат мажи или жени), покажуваат когнитивни способности или концепти на доблест со поголема морална важност. Анализата на Рудик, која се залага за силни асоцијации помеѓу етиката на неа и мајчинството, е добро прифатена но и контроверзна.

Како теорија која е вкоренета во практиката на неа, етиката за неа се појави во голем дел од анализите на размислувањето и активностите поврзани со мајчинството. Иако некои критичари предупредуваат против тенденцијата да ги сфатат сите грижи во однос на дете-мајка-дете, Рудик користи мајчина перспектива за проширување на етиката на заштита како морална и политичка теорија. Конкретно, Рудик тврди дека „мајчината практика“ дава специфични размислувања и го поддржува принципиелниот отпор на насилството. Дефинирање на мајката како „личност која ја презема одговорноста за животот на децата и за која обезбедувањето на детска заштита е значаен дел од нејзиниот работен век“, Рудик предвидува дека и мажите и жените можат да бидат мајки. Таа ги идентификува следните метафизички ставови, когнитивни способности и доблести поврзани со мајчиното: љубовта на конзервативците (работа на заштита со бодрост и понизност), поттикнување на растот (спонзорирање или негување на детското однесување) и обука за општествена прифатливост (процес на социјализација бара совест и борба за автентичност). Бидејќи децата се предмет на општествените очекувања, но им се спротивставуваат, моќта на мајките е ограничена од „погледот на другите“. Концентрираното внимание им помага на мајките да ги перципираат своите деца и себеси искрено за да го поттикнуваат растот без да се повлечат во фантазијата или да предизвикаат губење на себе.

Притоа, според Рудик, мајките треба да ја оспорат крутата поделба на машки и женски аспекти карактеристични за воената идеологија, бидејќи таа се заканува со надеж и ветување за раѓање. Рудик создава феминистички говор за етиката на неа на мајката која е вкоренета во ранливоста, ветувањето и моќта на човечките тела, и сугерира дека со отпор кон весело негирање може да ги трансформираме симболите на мајчинството во политички говор. Но, колку и да е корисна парадигмата за мајчинството, разбрана преку етиката за грижа, многумина сметаат дека е ограничена и проблематична рамка. Некои критичари ја отфрлаат сугестијата на Рудик за не само пацифизмот во мајчинството, други тврдат дека парадигмата за мајчинството нуди прецизно двојна и романтична парадигма и дека овој пристап погрешно подразбира дека карактеристиките на односот мајка-дете се универзални световни квалитети на врската. Поради овие причини, некои етичарки за грижа, дури и кога се согласуваат во врска со значењето на односот мајка-дете, се обидуваат да го прошират обемот на етиката на неа со истражување на други парадигми за неа, како што се пријателството и државјанството.

Шејла Бенхабиб

Како политичка теорија, етиката на грижа ги испитува прашањата на социјалната правда, вклучувајќи ја и распределбата на социјалните бенефиции и оптоварувања, законодавството, управувањето и побарувањата на правото. Едно од најраните истражувања за импликациите на етиката на неа за феминистичката политичка теорија беше во статијата на Шејла Бенхабиб, *Генерализираниот и конкретниот друг: контроверзноста на Колберг-Гилиган и феминистичката теорија*⁷. Овде Бенхабиб ја пронаоѓа основната дихотомија во политичката и моралната теорија извлечена помеѓу јавното и приватното царство. Додека првото се смета дека е сфера на правдата, општествените и историските и генерализираните други, таа се смета за сфера на добар живот, природен и атемпорален, конкретно друг. Првиот е фатен од омилената метафора на теоријата за општествени договори и „состојбата на природата“, при што мажите тргнуваат како возрасни, сами, независни и слободни од врските на раѓањето од страна на жените. Бенхабиб ја следи оваа

⁷ Seyla. Benhabib, „The generalized and the concrete other: The Kohlberg-Gilligan controversy and moral theory,” *Feminist social thought a reader*, 1997.

метафора, интернализирана од машкото его, во рамките на политичките филозофии на Томас Хобс, Џон Лок и Џон Ролс, и моралните теории на Емануел Кант и Лоренс Колберг. Таа тврди дека според оваа концепција, човечката меѓузависност, разлики и прашања во врска со приватниот живот стануваат ирелевантни за политиката.

Џоан Тронто

Најраниот суштински извештај за грижата како политичка филозофија го нуди Тронто, кој ја идентификува традиционалната граница меѓу етиката и политиката како една од трите граници кои служат за задушвање на политичката ефикасност на етиката за неа на жената (другите две се границата меѓу посебниот и апстрактен/безличен морален набљудувач и границата помеѓу јавниот и приватниот живот)⁸. Заедно, овие граници за грижата како политички концепт ја осветлува меѓузависноста на човечките суштества и како грижата може да ја поттикне демократската и плуралистичката политика во САД со проширување на платформата на политички обесправените. По Тронто, голем број етичари на грижа за феминизам ги истражуваат импликациите од етиката на неа за различни политички концепти, вклучувајќи го Бубек, кој ги приспособува марксистичките аргументи за утврдување на општествената неопходност и сегашната експлоатација на работата на грижата; Севенхујсен, кој го реформира државјанството за да биде повеќе инклузивен за грижа и неа; и Китај, кој развива концепт за еднаквост базиран на зависност (Bubeck, 1995⁹; Sevenhuijsen, 1998¹⁰;). Други автори ја испитуваат релевантноста на етиката на неа на политичките прашања на политиката на благосостојба, ресторативна правда, политички агенс и глобален бизнис.

Даниел Енгстер

Најопширната артикулација на етиката на неа како политичка теорија е дадена од Енгстер¹¹, кој ја брани потребната основа за сметка на моралната обврска.

⁸ Joan C. Tronto, *Moral boundaries: Political argument for an ethic of care* (London: Routledge, 1993).

⁹ Diemut. Bubeck, *A feminist approach to citizenship* (Firenze: European University Institute, 1995).

¹⁰ Selma. Sevenhuijsen and Liz. Savage, *Citizenship and the ethics of care: Feminist considerations on justice, morality and politics* (London, New York: Routledge, 1998).

¹¹ Daniel Engster, *The Heart of Justice Care ethics and Political Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

Енгстеровата „теорија за минимална грижа“ е формирана околу две главни области – дека сите човечки суштества се зависни од други за да ги развијат своите основни способности, и дека по добивањето на грижата, поединците премолчено и логично стануваат обврзани да се грижат за другите. Енгстер ја разбира грижата како збир на практики што се нормативно информирани од три доблести: внимание, реакција и почит. Дефинирајќи ја грижата како сè што правиме за задоволување на виталните биолошки потреби, развивање и одржување на основните способности и избегнување на непотребно страдање, Енгстер ги применува овие цели на домашната политика, економската правда, меѓународните односи и културата. Енгстер ги држи владите и бизнисите одговорни за нудење економски одредби во време на болест, попреченост, слаба старост, лоша среќа и пресврт на богатството, за обезбедување на заштита, здравствена заштита и чисти средини, како и за почитување на основните права на поединците. Тој ги повикува бизнисите да го балансираат производството за неа и стоки со тоа што работата и грижата ќе бидат покомпатибилни, иако претпоставува дека целите на грижата не мора потполно да ги подредуваат економските цели како што е профитабилноста¹².

Според Енгстер, грижата како политичка теорија има универзална примена бидејќи условите на зависност се присутни, но не треба да ги практикуваат сите групи на ист начин и немаат неопходни афинитети кон некој посебен политички систем, вклучувајќи ги и марксизмот и либерализмот. Владите треба првенствено да се грижат за сопственото население, но исто така треба да им помогнат на граѓаните на другите нации кои живеат под насилни или невнимателни режими, во разумни граници.

¹² Daniel Engster, *Justice, care, and the/ welfare state* (Oxford: Oxford Scholarship Online, 2015).

Родово базирана дискриминација на жените и самохраните мајки

Главната теза на оваа студија е дека положбата на самохраните мајки во македонското општество делумно е резултат и на дискриминирачкиот однос на надлежните институции кон нив, што произлегува од структурната поставеност на правниот, политичкиот, економскиот и системот на социјална заштита, и дека ваквиот дискриминирачки однос понатаму ги спречува самохраните мајки и нивните семејства да ги реализираат своите потенцијали.

Ваквата положба и статус на самохраните мајки најуспешно може да се согледа доколку на тезата се пристапи од родова перспектива, а врз темел на аргументот за повеќекратната и системската или структурната дискриминација, и доколку ова понатаму биде надополнето со правна анализа и со анкетирање на засегнатата група.

Заснованоста на аргументот се темели на принципот за недискриминација, формата на индиректна дискриминација како основ за структурната дискриминација од страна на државата.

Елиминација на дискриминацијата

Заштитата на човековите права во една земја е загарантирана со највисоките правни акти – националниот устав и закон, а во рамките на меѓународното право човековите права се загарантирани и заштитени со многу значајни документи на Обединетите Нации: Универзалната декларација за човековите права, Меѓународниот пакет за граѓанските и политичките права, Меѓународниот пакет за економските, социјалните и културните права, како и голем број други меѓународни документи и конвенции. Во сите тие документи се вели дека човековите права треба да бидат гарантирани и достапни за сите луѓе, без да се земат предвид нивните разлики, што значи дека суштината на концептот на човековите права се наоѓа во неговата универзалност.

Постигнувањето на еднаквост помеѓу мажите и жените и елиминација на дискриминацијата на жените се фундаментални човекови права и вредности на ОН. И покрај тоа, жените во целиот свет во текот на животот постојано се соочуваат со повреда на своите човекови права и остварувањето на женските човекови права не било

секогаш приоритет. Постигнувањето на еднаквост помеѓу мажите и жените бара сеопфатно разбирање на начините на кои жените ја доживуваат дискриминацијата и им се негира еднаквоста, со цел да се развијат соодветни стратегии за елиминација на ваквата дискриминација.

ОН имаат долга историја на грижа за женските човекови права насекаде во светот и во последниве децении е постигнат голем напредок во оваа област. Сепак, сè уште постојат битни пропусти и женската реалност постојано се менува, при што постојано се појавуваат нови манифестации на нивна дискриминација. Некои групи на жени се соочуваат со дополнителни форми на дискриминација, базирана на нивната возраст, етничка, национална и/или религиска припадност, здравствена состојба, брачен статус, ниво на образование, социо-економскиот статус и по други основи. Овие форми на дискриминација, кои меѓусебно се преплетуваат, мора да се земат предвид при развивањето мерки и акции за борба против дискриминацијата на жените.

Кога зборуваме за прекршување на женските човекови права, мислиме на специфичните прекршувања кои се случуваат само затоа што станува збор за жени. Ова произлегува од нивната подредена состојба во семејството и во општеството, која во повеќе случаи е во сооднос со очекуваната улога и со стереотипите. Стереотипите поврзани со полот, по правило, ги занемаруваат специфичните интереси и реални потреби на жените. Со идентификувањето на женските права како посебна категорија на човековите права се овозможува тие да бидат признати и заштитени.

Суштествен документ, кој на најсеопфатен начин ги регулира правата на жената и родовата еднаквост, претставува Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација врз жената – КЕСФДЖ (The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women - CEDAW)¹³. Конвенцијата е усвоена во 1979 година, а стапила на сила во 1981 година. Основни принципи на оваа конвенција се: принципот на еднаквост, недискриминација и принципот на обврска на државата. Конвенцијата го промовира концептот на суштествена еднаквост, односно еднаквост на можностите и

¹³ UN, General Assembly, „Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women“, in *Treaty Series*, vol. 1249, p. 13, vol. 1249, vol. 1249.

пристапот до ресурси, но и еднаквост во резултатите, односно придобивките од користењето на ресурсите.

Конвенцијата ја елаборира еднаквоста, односно нееднаквоста на жената во политичкиот и јавниот живот, во образованието, вработувањето и правата од работен однос, пристапот до здравствена заштита, финансиска и социјална сигурност, правните и граѓански работи, стекнување на државјанство, семејни односи, а посветува и одделно внимание на насилството врз жените, како и проблемите на руралната жена.

Со стапувањето на сила на Конвенцијата озаконети се вековните заложби за признавање и унапредување на женските човекови права и тоа е еден од најважните и најопфатните документи коишто се однесуваат на женските човекови права. КЕСФДЖ преставува рамка и патоказ за државите, кои како нејзини потписници гарантираат уживање и заштита на правата на жените и елиминирање на половата дискриминација, преку преземање соодветни мерки, вклучувајќи и законодавни, со цел да се обезбеди почитување и примена на човековите права и основни слободи.

Конвенцијата ја дефинира дискриминацијата како „...кое било разликување, исклучување или ограничување врз основа на пол, кое има за цел или последица загрозување или оневозможување на признавањето, остварувањето или практикувањето на човековите права и основните слободи, врз основа на еднаквост на жените и мажите на политичко, економско, општествено, културно, граѓанско или кое било друго поле“.

Ваквата дискриминација вклучува каква било разлика во третманот врз основа на пол која:

- Намерно или ненамерно ги доведува жените во неповолна положба;
- Го спречува општеството како целина да ги признае женските човекови права, како во приватната, така и во јавната сфера;
- Ги спречува жените во практикувањето на човековите права и основните слободи на кои тие имаат право.

Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација врз жените е резултат на повеќедецениската работа на Комисијата на ОН за одредување на статусот

на жените, во соработка со националните и меѓународните женски организации и групи. Комисијата се формира со цел надгледување и понатамошно унапредување на положбата на жените. Од гледна точка на меѓународното право и според CEDAW, гаранцијата за почитување на човековите права е државата, а истото се однесува и на женските човекови права. Тоа значи дека државата треба да ги формулира системите што ќе овозможат нивно остварување, како и заштитните механизми во случај на нивно прекршување.

Еден од механизмите за заштита коишто се препорачуваат во Конвенцијата е државите да формираат посебни трибунали во случај на кршење на женските човекови права. Таа, исто така, го промовира донесувањето привремени мерки како средства на позитивна дискриминација, со кои би се афирмирале жените во одредени ситуации или специфични области. Овие т.н. афирмативни мерки се насочени кон забрзувањето на процесот за постигнување рамноправност во оние сфери каде што дискриминацијата на жените е многу очигледна, а се укинуваат веднаш штом ќе се утврди дека е воспоставена еднаквост меѓу двата рода/пола.

Насилството врз жената

Насилството врз жената е израз на вековната нерамноправна положба помеѓу мажите и жените, односно израз на нееднаквата поделба на моќта. Таа е присутна во сите развојни фази на општеството. Корените на родовото насилство лежат длабоко во структурите на општеството. Постоечките патријархални вредности произведуваат предрасуди и стереотипи кои го „хранат“ и одржуваат родовото насилство и даваат придонес жената да биде во дискриминирана положба во однос на мажот. Како последица на постоечките родови улоги и односи се јавува насилството над жените во сите нејзини форми.

Различни форми на насилство врз жени и семејно насилство се:

- сите форми на физичко насилство
- психичко насилство, закани и принуди
- економско насилство
- демнење

- сексуално насилство и сексуално вознемирување
- генитално осакатување на жените
- присилен абортус и присилна стерилизација
- дела сторени во име на таканаречена „чест“

Родово базираното насилство е најраспространет, а сепак, социјално најмногу толериран облик на кршење на човековите права. Кога се зборува за родово базираното насилство, главно се третираат облици на насилство што се насочени кон жените само затоа што се жени или, пак, ги засегаат жените во многу поголема пропорција од мажите.

Членот 3 од Конвенцијата на Советот на Европа против насилство врз жените и семејно насилство (Истанбулска конвенција¹⁴) го одредува насилството над жените со следнава дефиниција:

„Со терминот насилство над жените се означува секој акт на родово базирано насилство, кој резултира или може да резултира со физичко, сексуално или психичко наштетување или страдање на жените, вклучувајќи ги и заканите за такви дејства, присила или арбитрарно лишување од слобода, без разлика дали тоа се случува во приватниот или во јавниот живот, како и лишување што произлегува од социо-економската структура на општеството“.

Според оваа конвенција, која е првиот сеопфатен меѓународен документ кој се однесува на оваа проблематика, насилството врз жените е кршење на основните човекови права. Тоа е манифестација на историски нееднаквите односи меѓу жените и мажите, што е причина за доминација на мажите и дискриминација врз жените. Со Конвенцијата, за првпат во Европа се воспоставуваат правно-обврзувачки стандарди за спречување на насилството врз жената, вклучувајќи и семејно насилство, за заштита на жртвите и за казнување на сторителите. Конвенцијата пополнува огромна празнина во заштитата на човековите права на жените и истовремено ја проширува заштитата за сите жртви на домашно насилство.

¹⁴ Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210>.

Насилството врз жените и семејното насилство е сериозен општествен, семеен и личен проблем. Според многубројни статистики, во светски рамки, секоја трета жена е жртва на некој вид насилство. Во семејството, жртва на насилство може да биде секој негов член, но најчести жртви се жените, децата и старите лица. Насилството секогаш подразбира злоупотреба на моќ во односите кои не се темелат на еднаквост. Тоа е збир на однесувања чија цел е контрола над другите лица преку употреба на сила, застрашување и манипулација, како и секое друго постапување кое може да предизвика опасност, да предизвика физичка или психичка болка, да предизвика чувство на страв или лична загрозеност или повреда на достоинството и слично вознемирување.

Индиректна дискриминација како извор за структурната дискриминација

Според Законот за еднакви можности¹⁵ на жените и мажите, индиректната дискриминација е дефинирана како :

„Индиректна дискриминација врз основа на пол е кога навидум неутрална одредба, критериум или обичајно право става лица од еден пол во особена неповолна положба во споредба со лица од другиот пол, освен ако таа одредба, критериум или обичајно право е објективно оправдана со легитимна цел, а средствата за постигнување на таа цел се соодветни и неопходни“.

Посебните мерки предвидени со Законот се привремени мерки кои директно се поврзани со индиректната дискриминација. Нивната цел е да се надмине постоечката неповолна општествена положба на жените и мажите, а која е резултат на систематска дискриминација или структурна родова нееднаквост произлезена од историски и од социо-културни околности. Посебните мерки се насочени кон отстранување на пречките или кон давање посебен придонес и поттикнувања заради остварување на еднакви појдовни позиции на жените и мажите, еднаков третман, балансирано учество или еднаков општествен статус, развивање на нивните индивидуални потенцијали преку кои тие придонесуваат во општествениот развој и еднакво користење на придобивките од тој развој.

¹⁵ Закон за еднакви можности на жените и мажите, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 150/2015).

Посебните мерки на овој член вклучуваат позитивни мерки, охрабрувачки мерки и програмски мерки:

-Позитивни мерки се мерки со кои при еднакви услови се дава приоритет на лица од помалку застапениот пол, сè додека не се постигне еднаква застапеност или не се постигне целта заради која се преземени. Позитивните мерки особено ќе се применуваат во сите органи и на сите нивоа во областа на законодавната, извршната и на судската власт и во други органи и организации, во локалната власт, како и во сите други јавни установи и служби, во политичките партии при вршењето на политичките функции, комисии и одбори, вклучувајќи и учествување во телата што ја претставуваат државата на меѓународно ниво додека не се постигне еднаква застапеност.

-Охрабрувачки мерки се мерки кои обезбедуваат посебни поттикнувања или воведуваат посебни поволности со цел да се елиминираат околностите кои доведуваат до нееднакво учество на жените и мажите или нееднаквиот статус на еден наспроти друг пол или нееднаква дистрибуција на општествените добра и ресурси.

-Програмски мерки се мерки кои се насочени кон подигање на свеста, организирање активности и изработка и спроведување на акциони планови за поттикнување и унапредување на еднакви можности.

Доколку државата не ги земе предвид карактеристите на ранливост на самохраните родители, посебно на мајките, тогаш можеме да кажеме дека државата врши структурна дискриминација.

Структурната дискриминација е специфичен вид дискриминација. Вообичаено се манифестира низ рутини, или се затскрива зад нив, зад вообичаено однесување, општествено прифатливи постапки. Структурната дискриминација се повикува на правилата, нормите, рутините, моделите на однесување. Настапува во моментот кога последиците (резултатите) од примената на одредени правила на однесување, рутини, традиции, вообичаени практики и друго, создаваат услови во кои лица или групи

(припадници на ранливи групи) не можат на еднаков начин со другите да ги остварат основните права и слободи¹⁶.

Заклучок

Повеќекратната дискриминација се појавува во случаи кога припадниците на една група се погодени и по некој друг основ на дискриминација¹⁷. Овој потезок облик на дискриминација влијае на поголема изолација и маргинализација на припадниците на ваквите групи. Повеќекратната дискриминација (интерсекциска дискриминација, збирна [кумулятивна] дискриминација) се дефинира како нееднаков третман на повеќе основи за дискриминација, при што дискриминацијата се случува во различни интервали за секоја основа за дискриминација.

Доколку дискриминацијата се случила на повеќе основи во исто време, тогаш станува збор за збирна (кумулятивна) дискриминација. Ако, пак, дискриминацијата се случила на повеќе основи во исто време, при што постоела заемна поврзаност и неделивост помеѓу основите, тогаш станува збор за интерсекциска дискриминација. Дискриминација по асоцијација: Доколку нееднаквиот третман е врз едно лице и се должи на неговата поврзаност со друго лице кое поседува некоја од заштитените лични карактеристики или статус, тогаш дискриминацијата врз тоа лице се смета за дискриминација по асоцијација. Дискриминација на Претпоставена карактеристика: Лицето не мора навистина да има определена карактеристика или статус за да биде дискриминирано врз основа на истата. Тука одлучувачка ќе биде перцепцијата на потенцијалниот дискриминатор, кој претпоставува дека лицето е припадник на определена група со таква карактеристика или статус, без разлика дали тоа навистина е така.

Според ваквиот преглед на карактеристиките на индиректната, повеќекратната и структурната дискриминација, јасно е дека државата ќе се најде во улога на носител на дискриминација врз самохраните мајки и самохраните родители во целина,

¹⁶ Мирјана Најчевска, „Структурна дискриминација – кога државата е на погрешната страна“, accessed 15-Oct-18, <http://proverkanafakti.mk/strukturna-diskriminacija-koga-drzhavata-e-na-pogreshnata-strana-1/>.

¹⁷ Тања Петрова, „Повеќекратна дискриминација - принципи и практики“ (Masters thesis, University of Goce Delcev, 2016), <http://eprints.ugd.edu.mk/18247/>.

доколку јасно и недвосмислено не ги земе предвид сите околности кои лицата или социјалните групи ги ставаат во неповолна, ранлива или социјално ризична ситуација.

Во следното поглавје, „Правна анализа за самохраните родители и еднородителски семејства“, ќе го испитаме правниот третман на државата на самохраните родители, посебно на самохраните мајки, имајќи ги предвид принципите на недискриминација, родова еднаквост и структурната дискриминација како контекст на анализата.

Правна анализа за самохраните родители и еднородителски семејства

Предмет на оваа анализа ќе бидат следниве прашања:

1. Да се утврди преглед на нашето законодавство во поглед на самохраните родители и еднородителските семејства;
2. Преглед на дефиницијата во самохраните родители и еднородителските семејства во законите;
3. Да се утврди како државата се грижи за нив;
4. Да се утврди дали државата води посебна статистика за самохраните родители и еднородителските семејства;
5. Да се даде анализа на позитивните практики на државите членки на Европската Унија за заштита на овие семејства, практики кои може да се применат во македонски контекст;

Анализата ќе даде детален осврт на националното законодавство, на законите и подзаконските акти, регулатива и практики од домашните институции, на предвидените мерки за заштита на овие семејства и на државните бенефиции со кои државата покажува соодветна грижа. Анализата ќе даде осврт на следниве акти и области:

1. Уставот на Република Македонија;
2. Законот за семејство;
3. Законот за работни односи и останатата регулатива од работни односи;
4. Законот за социјална заштита и Законот за пензиско и инвалидско осигурување;
5. Законот за здравствена заштита;
6. Националните акти за борба против сиромаштијата;
7. Закон за заштита на децата;
8. Закон за домување;

9. Законот за бесплатната правна помош и ослободувања за ранливите категории граѓани;
10. Закон за заштита од дискриминација и Закон за еднакви можности меѓу жените и мажите;
11. Останати акти за државни бенефиции и даночни ослободувања за припадниците на овие видови семејства;

Методологија

За изработка на оваа правна анализа на домашното законодавство се користеа податоци јавно објавени во „Службен весник на Република Македонија“; се вршеше прибирање на податоци од страните на органите на надлежните министерства, државни органи и единици на локална самоуправа кои понатаму детално се анализираа. Во рамки на анализата се анализираа позитивните решенија но и предизвиците што постојат и областите во кои се неопходни промени во иднина.

Освен осврт на домашната регулатива, се анализираа позитивни практики во рамки на Европската Унија за да се даде поширок контекст и можни решенија кои може да бидат пресликани во домашното законодавство.

Правна рамка, деск анализа

Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 3/2009)¹⁸

Семејството како клетка на секое општество ужива посебна заштита и грижа од страна на државата. Највисокиот правен акт на Република Македонија ја гарантира оваа заштита во член 40 од овој акт, каде што се предвидуваат правата и обврските на родителите и децата и посебната заштита која државата ја гарантира за децата без родители и родителска грижа. Уставот не го дефинира семејството како клетка, туку упатува на негово дефинирање во посебен закон, како што е нашиот Закон за семејство.

¹⁸ Устав на Република Македонија, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 3/2009).

Понатаму, во член 41 од Уставот на Република Македонија, се гарантира правото на човекот самиот слободно да одлучува за создавањето деца. Со оваа одредба, државата презема обврска да води хумана популациона политика во поглед на планирањето на семејството од страна на граѓаните на државата.

Како посебна категорија заштитена со највисокиот правен акт е предвидено мајчинството од една страна и децата/ малолетните лица од друга страна. Нивната заштита за која говори Уставот е предвидена во член 42, па посебно се споменува областа на работните односи (пазарот на труд) и заштитата на овие категории лица. Заштитата на овие категории подетално се уредува со Законот за работни односи и други прописи од областа на трудовото право.

Бидејќи Уставот на Република Македонија е општ акт, чии гаранции се преточени во конкретни закони и подзаконски акти, предмет на оваа анализа ќе биде детална разработка на законските одредби, правата и гаранциите кои државата ги овозможува за еднородителските семејства и за самохраните родители; како овие поими ги дефинира нашата државата и каква заштита им дава во различни области. Во рамки на оваа анализа, проучувајќи ги нашите законски решенија споредбено со решенијата на современите европски законодавства во државите членки на Европската Унија и државите од блискиот регион, ќе се дадат конкретни предлози, идеи кои можат да претставуваат основ за заговарање на посебни политики и основ за промена на законските текстови.

Закон за семејство („Службен весник на Република Македонија“ бр. 150/2015) ¹⁹

Закон за семејство говори подетално за семејството, односите во него, го уредува бракот и семејството и говори за посебната заштита на семејството. Првичниот текст на овој Закон, на кој упатува и самиот Устав, датира од 1992 година, но во повеќе наврати низ годините наназад е менуван и дополнуван со цел да се следат општествените текови, промени и динамичноста на општеството. Последни измени на овој закон се направени во 2015 година.

Законот за семејство го дефинира **семејството како „животна заедница на родители и деца и други роднини, ако живеат во заедничко домаќинство“.**

¹⁹ Закон за семејство, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 150/2015).

Дефиницијата е дадена во член 2 од Законот и датира од првичниот текст на Законот за семејство (објавен во Службен весник на Република Македонија, бр.80/1992). Со текот на годините, државата не интервенирала во дефиницијата на семејството. Во истиот член се наведува дека семејството настанува со раѓање и со посвојување.

Законот ги наведува принципите врз кои треба да опстојува секое семејство, говорејќи за рамноправност; заемна почит; меѓусебно помагање и издржување; заштита на малолетните лица. Државата, исто како и со Уставот, и со овој Закон се обврзува да овозможи научни, економски и социјални услови за планирање на семејството. Понатаму, во истата одредба законодавецот ги споменува термините „слободно“ и „одговорно родителство“ без нивна понатамошна елаборација во законскиот текст. Токму овие термини можат да бидат дел од дефинирањето на термините „еднородителско семејство“ и „самохран родител“, за што ќе дадеме соодветно образложение низ самиот текст на анализата.

Законскиот текст ги дефинира и **родителските обврски** како: подигање, чување, воспитување и образование на децата, развивање на нивните работни способности и навики а се во согласност со потребите и интересите на децата, но и интересите на општествената заедница. Во Законот, родителските права и обврски се регулирани во посебна глава (член 46-49). Оваа глава предвидува и ситуации кога детето не живее со двајцата родители, без подетално да ги предвиди случаите кога детето може да живее само со едниот родител. Овие одредби наведуваат дека детето има право на лични односи и непосредни контакти со родителот со кого не живее, додека родителот со кого детето не живее ги има истите права и должности кон своето дете. Со предвидувањето на овие две ситуации, законодавецот признава и други форми/типови на семејство, без истите подетално да ги дефинира и регулира.

Законот за семејство, освен дефинирање на семејството, ја дефинира и брачната и вонбрачната заедница. Според законскиот текст (член 6), **бракот** е уредена заедница на живот на маж и жена, во која се остваруваат интересите на брачните другари, семејството и општеството. Од друга страна, **вонбрачната заедница** се регулира во членот 13, како заедница на живот на маж и жена која не е заснована во согласност со Законот за семејство, но траела најмалку една година. Вонбрачната

заедница се изедначува со брачната во поглед на меѓусебното издржување и имотот стекнат за време на таа заедница.

Централна улога поврзана со посебната заштита и помош на семејствата овој закон им дава на **Центрите за социјални работи**, кои се должни да даваат стручна и советодавна помош на оние на кои таа им е потребна. Центрите кои Законот ги посочува како најстручни во оваа област имаат обврска да **воспоставуваат и да водат евиденција со конкретни податоци** потребни за остварување на правата од семејните односи.

Согласно со податоците објавени од Здружението ЕДНА МОЖЕ! Скопје, Центрите за социјални работи (надлежни за контакт и помош на различните типови семејства) не располагаат со вакви податоци и покрај тоа што ваков вид обврска им се наметнува токму со овој закон.

Одредбите од овој клучен закон говорат и за ситуации кога родителите на детето/децата не живеат во заедничко домаќинство и за начините на вршење на родителските права. Со регулирање на начините за вршење на родителското право, се дава легитимитет на неколку типа семејства кои постојат во нашето општество како:

1. Семејства чии родители живеат одвоени;
2. Семејства во кои дошло до развод на брак;
3. Семејства во кои судот утврдил дека бракот не постои (поништување на брак);
4. Семејства во кои се појавиле спорови за утврдување на татковство или мајчинство;
5. Семејства во кои на едниот родител му е ограничено или одземено родителското право;
6. Семејство во кое настапило смрт на еден од брачните/вонбрачните другари;

Законодавецот предвидел неколку ситуации во кои семејството се јавува во различен облик од првичната дефиниција на терминот семејство. При настанувањето на ваквите типови семејство, родителите се оние што треба спогодбено да се

договорот за начинот на вршење на родителското право и за начинот на остварувањето на личните односи и контакти на родителот со кој детето/децата не живеат заедно. Во случај на несогласувања меѓу родителите за овие прашања, повторно како надлежна институција која ќе се вклучи во овие процеси се јавува Центарот за социјални работи и неговиот интердисциплинарен тим, надлежен да врши надзор над вршењето на родителското право.

Клучниот закон не предвидува јасни дефиниции за различните видови семејство, ниту, пак, во него се дава јасна дефиниција за терминот „самохран родител“ и „еднородителско семејство“. Токму непостоењето на јасна дефиниција во Законот за семејство на овие видови семејство води кон различно толкување од страна на надлежните институции.

Закон за работни односи („Службен весник на Република Македонија“ бр. 120/2018)
20

Законот за работни односи ги регулира работните односи на лицата вработени во органите на државната власт (министерствата), органите на единиците на локалната самоуправа (Градот Скопје, општините во Градот Скопје и општините), установите, јавните претпријатија, заводите, фондовите, правните лица, организациите и сите оние субјекти кои вработуваат работници. Преку анализирање на одредбите од овој закон кој е столб во областа на работни односи, ќе се даде одговор на прашањето каква заштита на пазарот на труд добиваат членовите на еднородителските семејства, дали постојат бенефиции за оваа категорија граѓани, постои ли дефиниција на терминот „еднородителски семејства“ и/или „самохран родител“.

Меѓу првите одредби на овој закон е одредбата со која се забранува дискриминација по повеќе основи. Еден од дискриминаторските основи по кои може да се бара заштита од дискриминација се личните околности во кои може да се вбројат членовите на еднородителските семејства и самохраните родители. Еднаквите можности меѓу мажите и жените во областа на работните односи се предвидени со овој закон, што подразбира дека мажите и жените треба да имаат еднаков третман од страна на своите работодавачи. Законодавецот предвидел и заштита од

²⁰ Закон за работни односи, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 120/2018).

вознемирување (полово), односно вовел забрана за секое однесување кое има за цел да го повреди достоинството на кандидатот за вработување/ работникот, да предизвика страв, непријателско, понижувачко или навредливо однесување. Се забранува и психичкото вознемирување познато како мобинг врз работниците.

Доколку се земат предвид статистичките податоци дека во најголем процент еднородителските семејства се составени од мајка – дете/деца, апликативни се одредбите кои предвидуваат заштита од дискриминација над работничките по основ на бременост, раѓање и родителство. Оваа заштита е предвидена во членот 9-а, а се однесува во поглед на пристапот до вработување, условите за работа и сите права од работниот однос. Гаранциите од овој член се применуваат и во случај на откажување на договор за вработување на работничка која е во состојба на бременост, или користи права кои произлегуваат од раѓање и родителство. За жал, оваа одредба не се применува на договорите на определено работно време, што создава бројни проблеми во практиката и голем број на злоупотреби од страна на работодавачите.

Во случај на дискриминација, постои можност за судска заштита, постапка во која жртвата треба да докаже дека веројатно (*prima facie*) над неа е извршена дискриминација, а работодавачот треба да докаже дека не сторил дискриминација (обратен товар на докажување).

Овој закон го споменува терминот *самохран родител*, во член 120, со кој предвидува забрана за вршење работа подолго од полното работно време. Па така наведувајќи ги случаите за кои се однесува забраната, се наведува дека на жена во состојба на бременост, раѓање или родителство не смее да ѝ се наложи да работи повеќе од работното време, а истата забрана се однесува и на мајка со дете до три години и **самохран родител** со дете до шест години старост (освен ако овие лица не дадат писмена изјава дека се согласуваат со прекувремена работа). И работник кој работи помалку од полното работно време (скратено работно време) во согласно со прописите кои се однесуваат на инвалидност, медицинска рехабилитација и родителски обврски, може да се повика на оваа забрана. За жал, оваа одредба говори исклучиво за терминот „самохран родител“, воопшто не споменувајќи ги членовите на „еднородителското семејство“. Со оглед на тоа што станува збор за различни видови

семејство, потребна е дорегулација во овој дел така што оваа одредба да може да се однесува и на членовите на еднородителските семејства.

Во главата XII на Законот за работни односи, насловена како *Посебна заштита*, се предвидува посебна заштита поради бременост и родителство. Работодавачот треба да им обезбеди услови на работниците за усогласување на нивните семејни и професионални обврски (член 161). Понатаму, Законот предвидува посебна заштита за жени во бременост и жени по породување; забрана за вршење на ноќна работа во случај на бременост и при остварување на родителство доколку детето е до една година возраст. Од друга страна, пак, на работничка која има дете до тригодишна возраст може да ѝ се наложи прекувремена и ноќна работа само доколку истата се согласи за тоа. Во член 164 се наведува дека оваа забрана се однесува и на татко на дете кој го негува детето во случаи кога мајката умрела, го напуштила детето или е неспособна за самостојно живеење и работа (дефиниција која може да влегува во опсегот на еднородителско семејство). Потребна е промена на оваа одредба со цел истата да се однесува и на членовите на *еднородителски семејства и самохран родител*.

Забранета е работа со прераспределени работни часови на бремена работничка, на работник кој постојано се грижи за дете до тригодишна возраст и на **самохран родител** кој постојано се грижи за дете помладо од 15-годишна возраст. Повторно Законот говори само за една категорија, изоставувајќи ги членовите на *еднородителски семејства*.

Со Законот се гарантира и правото на породилно отсуство. Посебни бенефиции за самохрани мајки и родители од еднородителски семејства не се предвидени. Право да користат породилно отсуство имаат и жени кои ќе посвојат дете, а истите имаат право и на платено отсуство за адаптација на дете. По завршувањето на породилното отсуство, законодавецот предвидел можност за неплатено отсуство поради вршење на родителските обврски (родителско отсуство) до три месеци во период до навршување на тригодишна возраст на детето, а тоа отсуство може да се искористи најмногу во три дела и е со цел грижа на детето. Мајката доилка има право на платена пауза од работа, во траење од час и половина сè додека детето не наврши една година.

Терминот **самохран родител** повторно се споменува во членот 169, кој се однесува на скратено работно време за родител на дете со развојни проблеми и со посебни образовни потреби. Па така, се наведува дека еден од родителите на дете со развојни проблеми или со посебни образовни потреби може да работи половина од полното работно време доколку станува збор за самохран родител, освен ако детето не е сместено во посебна установа за згрижување.

Доколку овие права на работникот му се прекршени, тој има право на заштита. Постапката започнува со доставување на писмено барање до работодавачот, а доколку работодавачот не постапи по укажувањата, можна е и судска заштита.

Законот за работни односи во повеќе наврати се повикува на терминот *самохран родител*, но истиот не го дефинира во членот 5 каде што се дадени дефинициите и значењата на одредени термини предвидени со овој закон. На овој начин се остава простор за слободно толкување од страна на работодавачите при примена на одредбите и гарантираната заштита на оваа категорија семејства.

И во колективните договори, кои се однесуваат на посебни области, се споменуваат **самохраните родители** како категорија која може да добие одредени поволности на работното место, наведувајќи дека имаат предност да го задржат своето работно место; предвидена е забрана за вршење работа ноќе или подолго од полното работно време; се дава можност за зголемување на должината на годишниот одмор; постои забрана за прераспределување од едно во друго место надвор од седиштето на работодавачот; постои ослободување од плаќање на штета предизвикана со вина на работникот.

При анализа на одредбите од Законот за работни односи, го имавме предвид фактот дека еднородителските семејства и самохраните родители се категорија која повеќе е изложена на разни ризици од сиромаштија, а родителите во еднородителските семејства се соочуваат со тешкотии на работно место кога истите се вработени со полно работно време борејќи се со своите семејни обврски. Овој факт е особено важен за креаторите на политики од причина што родителите од еднородителски семејства и самохраните родители се група која е изложена на ризик за живот во сиромаштија.

Компаративните анализи покажуваат дека најизложени на овој ризик се родителите од еднородителски семејства кои имаат мали деца или, пак, родителите кои сакаат да се приспособат на новото работно место на кое дошле по долг период на невработеност.

Ризикот се зголемува во зависност од земјата во која се наоѓаат овие лица, особено ако во земјата од која доаѓаат е предвидено кратко породилно отсуство, ниски средства за породилно отсуство; каде што недостасуваат целодневни центри и програми за деца или држави во кои родителите треба да плаќаат за ваков вид програми или центри за деца; односно држави во кои не постои флексибилно работно време за овие категории со цел да се минимализира конфликтот меѓу родителските обврски и платената работа.

Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност (Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 113/2018) ²¹

Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност, за разлика од Законот за работни односи, во својот текст предвидува олеснувања за вработувања на **самохран родител и член на еднородителско семејство**. Во членот 98-ѓ, предвидена е можност работодавачите да користат ослободување од плаќање придонеси за задолжително социјално осигурување, доколку вработат лице кое е родител на три или повеќе деца и кое најмалку три месеци пред вработувањето немало заснован работен однос. Оваа бенефиција може да се користи и при вработување „самохран родител“ и „член на еднородителско семејство“ кое најмалку три месеци пред вработувањето немало заснован работен однос. Оваа бенефиција за работодавачите трае 60 месеци од денот на вработувањето на оваа категорија лица.

Закон за социјална заштита („Службен весник на Република Македонија“ бр. 51/2018).

Законот за социјална заштита регулира комплет мерки, активности и политики за спречување и надминување на социјалните ризици со кои се соочуваат граѓаните на

²¹ Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност (Закон за вработувањето и осигурување во случај на невработеност, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 113/2018).

Република Македонија, за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост. Сите мерки кои се предвидени со овој закон се во рацете на државата која со Уставот на Република Македонија се прокламира како социјална држава чија цел е социјална праведност.

Во Законот се наведува дека Владата на Република Македонија ќе донесе посебна национална стратегија за развој на социјалната заштита, со приоритети и правци кои треба да се следат на среден и долг рок. Освен мерките што се наведуваат во овој закон, државата се обврзува да донесе мерки за лицата во социјален ризик во областа на даночната политика; вработувањето; стипендирањето; домувањето; заштитата на семејството; здравството, воспитанието и образованието.

Членот 10 од овој закон говори за воспоставени мерки за спречување и намалување на социјалниот ризик на граѓаните. Предвидени се повеќе мерки, но во оваа анализа се издвоени мерките што може да бидат корисни и апликативни за еднородителските семејства и за самохраните родители и тоа:

- субвенционирање на потрошувачката на енергија и други комунални услуги;
- условени парични давања;
- мерки за субвенционирање на вработување на невработени лица, корисници на социјална парична помош;
- мерки за обезбедување на персонална асистенција на лица со попреченост;

За првпат терминот *„деца од еднородителски семејства“* се споменува во член 11, каде што се налага обврска за Градот Скопје и општините да донесат програми за социјална заштита и да преземат мерки за остварување на социјалната заштита на повеќе категории, меѓу кои и децата од еднородителски семејства. Но, во воведните одредби на овој закон, меѓу поимите не се дава дефиниција за тоа што претставува еднородителско семејство, со цел да има поврзување и јасно дефинирање на категоријата која ужива посебна социјална заштита.

Од друга страна, во член 13 се дава дефиниција за поимот семејство, наведувајќи дека како семејство се смета семејство или заедница на маж и жена, на родители и деца и други роднини кои живеат со нив и се должни според Законот за

семејство да се издржуваат. Законот за социјална заштита дава една проширена дефиниција за семејството како клетка на општеството, од дефиницијата во Законот за семејство, во која се забележуваат различни форми на семејството меѓу кои и посебните облици кои се предмет на оваа анализа.

И овој закон како и останатите законски текстови кои беа предмет на анализа, содржи одредби кои ја забрануваат дискриминацијата врз барател или корисник на социјална заштита.

Како прва мерка пропишана со овој закон е социјалната превенција, односно раното откривање и ран третман на секој граѓанин кој е изложен на социјален ризик. Понатаму, се предвидува вонинституционална заштита која се спроведува преку центрите за социјална заштита, со стручна и советодавна работа. Членот 29 од Законот предвидува посебна заштита за семејството каде што центрите се должни да го оспособат семејството за остварување на своите функции во секојдневниот живот.

Како форма на заштита на лице кое нема услови за живеење во свое семејство се предвидува формата „згрижувачко семејство“ со точно дефинирани категории лица кои може да бидат згрижени и условите кои треба да ги исполнува лицето кое сака да се јави во својство на згрижувач. Згрижувачкото семејство добива месечен надоместок за трошоците за сместеното лице и надоместок за згрижување, а државата ги презема придонесите за пензиско и инвалидско осигурување и здравствена заштита за згрижувачите кои вршат згрижување на лице во своето семејство како професионална дејност. Креаторите на јавни политики може да размислуваат за проширена примена на оваа мерка за *самохрани родители* и членови на *еднородителски семејства* кои, исто така, може да се јават како згрижувачи на лица. Посебен поттик за овие категории лица да се јават во својство на згрижувачи може да биде и доколку државата предвиди афирмативна мерка за нив, односно поголем процент на надоместок од предвидениот за овие категории. На овој начин освен хуманата димензија која се исполнува со згрижувањето, ќе се даде и дополнителна финансиска сигурност во овие видови семејства.

Освен вонинституционална заштита, се предвидува и институционална заштита на лице кое нема соодветно сместување во установа за социјална заштита, а не може

врз него да се примени друг облик на социјална заштита. Членот 43 ги наведува категориите лица кои можат да побараат институционална заштита, па тука законодавецот го споменува само терминот „*самохран родител*“. Алинеја 4 зборува дека институционална заштита може да побара и бремена жена еден месец пред породување и **самохран родител** со дете до тримесечна возраст. Дефиниција за поимот самохран родител не се дава во рамки на законскиот текст.

Членот 44 го регулира правото на парична помош од социјална заштита, па и во овој член се наведува дека право на парична помош има **самохран родител на дете со пречки во развојот**.

Во член 45 се предвидува правото на социјална парична помош, предвидена за лице способно за работа и домаќинство, материјално необезбедено лице и лице кое не може да обезбеди средства за егзистенција. Барател на социјална парична помош може да биде лице кое е невработено и активно бара работа. Во овој член законодавецот објаснува што се подразбира под терминот домаќинство, па наведува дека тоа е заедница на членови на семејството и други роднини меѓу кои не постои законска обврска за меѓусебно издржување, кои заеднички придонесуваат, стопанисуваат и трошат. За материјално необезбедено се смета лице и домаќинство кое остварува приходи помали од износот на социјална парична помош (чија основица изнесува 2.334 денари) и кое не поседува имот на свое име. Надлежен орган за определување, одбивање, продолжување и укинување на социјалната парична помош е Центарот за социјални работи.

Корисниците на социјална парична помош можат да бидат работно ангажирани за извршување јавни работи најмногу до 90 дена во календарската година, како и за извршување сезонски работи и други повремени работи согласно со Законот за работните односи, од градоначалникот на единицата на локалната самоуправа, од јавните претпријатија, јавните установи и кај работодавачи од приватниот сектор. Исклучок од оваа обврска може да бидат пензионери, жена за време на бременоста и млади мајки на породилно отсуство до девет месеци, лице неспособно за работа поради старост, инвалидност или болест, лице во работен однос, ученик и студент. Креаторите на јавни политики да предвидат можност во одредени случаи исклучок од

оваа обврска да бидат и *самохрани родители* или членови на *еднородителски семејства*, со цел истите да можат да се грижат за своите деца.

За корисниците на социјална парична помош постои можност за вработување во приватен сектор со субвенционирано вработување, во соработка со центрите за социјална работа и Агенцијата за вработување на Република Македонија. Креаторите на јавни политики да предвидат можности за субвенционирано вработувања на *самохрани родители* и членови на *еднородителски семејства* кои се наоѓаат во социјален ризик, со цел намалување на сиромаштијата во овие семејства.

Член 57 го предвидува правото на постојана парична помош за лице неспособно за работа и материјално необезбедено кое не може да оствари средства за своја егзистенција. Во членот 58 од Законот се предвидува дека како лице неспособно за работа, покрај другите категории, се смета и самохрана жена за време на бременоста еден месец пред породувањето и **самохран родител согласно со Законот за семејството до три години возраст на детето**. Оваа одредба повикува на Законот за семејство, во кое не е регулирано што претставува самохран родител, па примената на оваа одредба во практика може да предизвика проблеми и нејасности и истата да зависи од толкувањето на стручните лица во центрите за социјални работи, кое може да доведе до различна практика.

Постојаната парична помош се обезбедува за носителот на правото и друг член на семејството како соуживател на помошта, неспособен за работа. Право на постојана парична помош како соуживател има и дете до навршени 18 години живот или до 26 години живот, ако е на редовно школување. Висината на постојаната парична помош е 3.502 денари, износ кој се зголемува согласно со бројот на соуживателите.

Во член 66 од Законот повторно се наведува дека самохрана бремена жена и самохран родител може да остваруваат право на постојана парична помош заклучно до третото дете по ред на раѓање. Креаторите на јавни политики да предвидат можност за користење на оваа мерка и од страна на *еднородителските семејства*.

Законот предвидува и парична помош на мајка која родила четврто дете, која се грижи за децата до нивната 18-годишна возраст, која е невработена и не користи право на пензија по наполнување на 62 години живот. Овој паричен додаток изнесува

8.000 денари и се доделува на мајка на која не ѝ е одземено родителското право над децата.

Законот во член 72 го предвидува правото на паричен надоместок за помош и нега од друго лице за лице над 26-годишна возраст, со умерени, тешки и длабоки пречки во менталниот развој, лице со потешка и најтешка телесна попреченост, потполно слепо лице, како и лице со трајни промени во здравствената состојба, на кое му е неопходна помош и нега од друго лице заради тоа што не може само да ги задоволува основните животни потреби. Овој надоместок може да го користат и лица со тешки и длабоки пречки во менталниот развој, лица со потешка и најтешка телесна попреченост, потполно слепо лице, како и лице со трајни промени во здравствената состојба, поради што не може само да ги задоволува основните животни потреби, не може ниту со помош на ортопедски помагала самостојно да се движи во станот или надвор од станот, самостојно да се храни, облекува, да ја одржува личната хигиена, ниту да ги врши основните физиолошки потреби. Потреба од помош и нега од друго лице во помал обем може да побара лице со умерени пречки во менталниот развој и лице кое поради трајни промени во здравствената состојба не може без помош од друго лице во потполност да ги задоволува основните животни потреби. Висината на паричниот надоместок за помош и нега од друго лице во поголем обем изнесува 4.185 денари, додека висината на паричниот надоместок за помош и нега од друго лице во помал обем изнесува 3.702 денари.

Лице кое се наоѓа во социјален ризик има право да добие еднократна парична помош и помош во натура, односно облека, исхрана и други средства за минимална егзистенција за граѓанинот и семејството. Износот на еднократната парична помош може да изнесува до 30.000 денари за семејство кое се нашло во социјален ризик кој може да остави трајни последици или претрпеле природна непогода. Овој надоместок во ист износ може да го користат и лица кои имаат потреба од подолго лекување во здравствена установа во странство како и станбено необезбедено лице кое е корисник на постојана парична помош, со цел да му се обезбеди нужно сместување.

Еднократната парична помош може да изнесува и до 15.000 денари и се доделува на семејство чиј член е лице со пречки во менталниот развој или лице со

трајна телесна попреченост, како и жртва на семејно насилство која има потреба од итна заштита и згрижување.

Износот на еднократната парична помош може да изнесува до 4.500 денари за задоволување на потребите на лице или семејство кое се нашло во положба на социјален ризик кој не остава трајни последици, а е неопходно социјално и материјално обезбедување на лицето.

Законот за социјална заштита предвидува право на надоместок на плата за скратено работно време, доколку на лицето му е потребно време за нега на дете со телесни или ментални пречки во развојот или дете со најтешки облици на хронички заболувања, без оглед на возраста на детето. Оваа мерка може да се развие и да се однесува и на *самохраните родители и еднородителските семејства*, по проценка на надлежните органи и во зависност од бројот на деца и нивната возраст.

Корисниците на постојана парична помош имаат право на помош и за социјално домување кога се станбено необезбедени, а средствата за овој надоместок го определуваат Градот Скопје и општините.

Корисниците на постојана парична помош и жртва на семејно насилство имаат и право на здравствена заштита ако не можат да се осигураат по друга основа. Креаторите на јавни политики да размислат за воведување ваква мерка и за *самохраните родители* и членовите на *еднородителски семејства*, доколку истите не може да се осигураат по друга основа.

Законот предвидува и право на додаток за слепило и мобилност во износ од 7.000 денари, како и додаток за глувост кој изнесува 4.000 денари.

Во Законот е предвидена посебна глава која се однесува на категоријата *самохран родител* како и додаток за оваа категорија. Па така во член 84-в се предвидува право на парична помош за самохран родител кој има дете со пречки во развојот. Висината на надоместокот изнесува 8.000 денари и се доделува под услов да не е одземено родителското право над детето. Креаторите на јавни политики да размислат за воведување ваква мерка и за членовите на *еднородителски семејства*, а воедно и да размислат дали треба овој додаток да го врзуваат со два кумулативни

услови кои треба да се исполнат. Креаторите на јавните политики да размислат овој додаток да се однесува за самохраните родители и за еднородителските семејства во зависност од нивната состојба ценета преку вкупните приходи во семејство, бројот на деца, нивната возраст и животните потреби на сите деца.

За сите остварени надоместоци, центрите за социјална работа се должни да водат евиденција по претходно утврден и зададен начин од страна на Министерството за труд и социјална политика.

Закон за здравствено осигурување („Службен весник на Република Македонија“ бр. 171/2017) ²²

Со Законот за здравствено осигурување се регулира системот на здравствено осигурување, правата, обврските и начинот на спроведување на здравствено осигурување. Како осигурени лица според овој закон се осигурениците и членовите на нивните семејства.

Во членот 5 на овој закон се предвидуваат кои категории лица може да се јават како осигуреници. Во категоријата влегуваат и примателите на постојана парична помош и помош и нега за трето лице (согласно со Законот за социјална заштита), а врз основа на задолжителното здравствено осигурување се обезбедува осигурување и за членовите на неговото семејство. Законот за здравствено осигурување дава објаснување што подразбира под членови на семејство на осигуреникот, па во оваа смисла се сметаат: брачниот другар, децата родени во брак и надвор од брак, посиноците, посвоените деца и децата земени на издржување.

Во рамки на задолжителното здравствено осигурување се предвидуваат права на парични надоместоци меѓу кои: надоместок на плата за време на привремена спреченост за работа поради болест, повреда, бременост, раѓање и мајчинство.

Надоместокот на плата за време на спреченост поради болест и повреда може да го остварат осигуреници кои се ангажирани за негување на болно дете до тригодишна возраст; негување на болен член на потесно семејство над тригодишна

²² Закон за здравствено осигурување, „Службен весник на Република Македонија“ (171/2017).

возраст но најмногу до 30 дена; кога е потребно придружување на болно дете упатено на преглед или лекување надвор од местото на живеење.

Овие надоместоци за плата може да ги остварат и осигуреници кои се родители на три или повеќе деца, самохран родител и член на еднородителско семејство, како и приматели на социјална парична помош.

И Законот за здравствено осигурување во член 15 говори за овие две категории без постоење јасна дефиниција што подразбира под поимот еднородителско семејство, а што под поимот самохран родител. Овие категории повторно се споменуваат и во членот 52 од Законот.

Закон за пензиско и инвалидско осигурување („Службен весник на Република Македонија“ бр. 35/2018) ²³

Законот за пензиско и инвалидско осигурување, исто како Законот за здравствено осигурување и Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност, ги користи двата термина без нивно јасно дефинирање на поимот *самохран родител* и поимот *член на еднородителско семејство*, и тоа во член 100 кој се однесува на пензискиот стаж, односно што претставува стаж на осигурување онака како што налага Законот. Па така оваа одредба говори дека во стаж на осигурување кој ќе биде засметан при определување на пензискиот стаж ќе се сметаат и оние 60 месеци за кои работодавачот бил ослободен од плаќање задолжително социјално осигурување за вработување на самохран родител и член на еднородителско семејство.

Документи од областа на работните односи и вработувањето, донесени од Владата на Република Македонија, во кои има осврт на еднородителските семејства и самохраните родители

²³ Закон за пензиско и инвалидско осигурување, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 35/2018).

Национална програма за вработувањето во Република Македонија, 2016-2020, Министерство за труд и социјална заштита ²⁴

Со националната програма за вработување во Република Македонија, самохраните родители и еднородителските семејства се споменуваат само накратко, наведувајќи дека државата предвидува посебни мерки за поттикнување, но и за олеснување (ослободување од плаќање социјални придонеси и персонален данок) за приватните компании со цел отворање нови работни места за четири категории ранливи групи меѓу кои невработени самохрани родители и членови на еднородителски семејства.

Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2018 година, Министерство за труд и социјална политика ²⁵

Во планот за оваа година, Министерството за труд и социјална политика предвидува посебна советодавна/менторска поддршка во период од 12 месеци од основање од бизнисот за повеќе ранливи групи меѓу кои и самохраните мајки. Со овој план се предвидува и субвенционирана плата за вработување на лица кои потешко се вклучуваат на пазарот на трудот, меѓу кои се назначени и самохраните родители. Овие мерки треба да се спроведат од страна на АВРМ во меѓусебна координација со повеќе надлежни институции меѓу кои и Министерството за труд и социјална политика. Планот не предвидува мерки за еднородителските семејства.

Документи од областа на социјалната заштита, донесени од Владата на Република Македонија, во кои има осврт на еднородителските семејства и самохраните родители

Национална програма за развој на социјалната заштита, 2011-2021, Министерство за труд и социјална заштита ²⁶

²⁴ Национална програма за вработувањето во Република Македонија, 2016-2020, Министерство за труд и социјална заштита.

²⁵ Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2018 година, Министерство за труд и социјална политика.

Националната програма за развој на социјална заштита во својот план за активности кои треба да ги исполни на среден рок предвидува воспоставување координација и формирање локални совети од претставници на центрите за социјални работи и Агенцијата за вработување. Овие локални совети ќе имаат за цел преземање активности за вработување самохрани родители. Во националната програма на среден рок е предвидена и активност за организирање група за самопомош меѓу корисниците за социјална заштита каде што се наведени и самохраните родители. Програмата предвидува само две активности во кои планира да бидат вклучени самохраните родители, додека од друга страна низ целиот текст на програмата воопшто не се споменува терминот „еднородителско семејство“.

Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, 2010-2020 година ²⁷

Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост е документ кој ги отсликува состојбите, проблемите и подрачјата во кои се согледуваат сиромаштијата и социјалната исклученост. Со стратегијата се предвидуваат мерки и активности за намалување на сиромаштијата кај граѓаните на Република Македонија. И овој документ е анализиран од аспект на еднородителските семејства и самохраните родители, односно дали овие две категории се вклучени во стратегијата, дали се предвидуваат активности за намалување на сиромаштијата кај овие лица и сл.

Во стратегијата се даваат статистички податоци за користењето помош од страна на самохраните родители на деца до тригодишна возраст. Па така, статистиката покажува дека самохраните родители кои се корисници на постојана парична помош по истекот на овие три години се префрлуваат на социјална парична помош, чиј износ е значително помал. Во стратегијата се предвидуваат мерки за децата на самохраните родители во областа на здравствената заштита (третирајќи ја оваа категорија лица како ранлива категорија), достапност до лекови од позитивната листа на лекови и

²⁶ Национална програма за развој на социјалната заштита, 2011-2021, Министерство за труд и социјална заштита.

²⁷ Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, 2010-2020 година, Министерство за труд и социјална политика.

ослободување од партиципација за сите здравствени услуги и лекови од позитивната листа за децата на самохраните родители.

Понатаму, се предвидува ослободување од партиципација за здравствените услуги во примарната здравствена заштита за самохраните родители, повторно наведувајќи дека истите може да претставуваат ранлива категорија граѓани. Ослободување од партиципација за сите здравствени услуги и лекови од позитивната листа на лекови, како активност, е предвидена и за самохраните родители.

Во стратегијата е предвидено проактивно дејствување на државата за вклучување на самохраните родители на пазарот на трудот и градење афирмативни политики за нивно вработување. Во овој документ се наведува дека државата презема одговорност да ги ревидира сите документи од областа на социјалната заштита кои се однесуваат на оваа категорија граѓани - самохрани родители, особено мајки.

Како мерка која е предвидена да се спроведе до 2020 година е создавање услови од страна на државата за домување за самохрани родители со малолетни деца.

Стратегијата наведува дека е потребно да се вметне родовиот концепт при креирањето програми и активни мерки за вработување, односно да се опфатат повеќе целни групи меѓу кои и самохраните мајки.

Националната стратегија за намалување на сиромаштијата како ранлива категорија граѓани ги наведува и еднородителските семејства, па планира формирање на фонд за еднородителски семејства; обезбедување социјална парична помош за подмирување на основните режиски трошоци (струја и вода) за еднородителските семејства со минимални приходи; третирајќи ги еднородителските семејства како групи и поединци со најголем ризик од сиромаштија.

Бенефиции на децата од еднородителските семејства и децата на самохраните родители

Закон за заштита на децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 21/2018) ²⁸

Со Законот за заштита на децата се предвидуваат услови за развој и заштита на децата, услови за воспитување, образование, социјални права за децата, а сè во нивен најдобар интерес. Сите предвидени права за децата треба да се обезбедуваат без дискриминација и под еднакви услови.

Со законот за заштита на децата се предвидуваат неколку додатоци. Еден од нив е детскиот додаток, кој се остварува во зависност од возраста на детето и материјалната обезбеденост на семејството. Додатокот се однесува за децата родени во брак и вон брак, а законодавецот предвидел овој додаток за дете на самохран родител да изнесува 4.980 денари.

За дете со специфични потреби кое има пречки во телесниот или во менталниот развој или, пак, комбинирани пречки во развојот до 26 години живот, има право на посебен додаток како паричен надоместок. Во одредбите кои се однесуваат на посебниот додаток се наведува дека неговиот износ се зголемува за 50% за самохран родител кој има дете со специфични потреби, односно кое има пречки во телесниот или менталниот развој или комбинирани пречки во развојот до 26 години, па износот на овој надоместок изнесува 6.303 денари.

За првпат меѓу законските текстови кои се предмет на анализа, законодавецот дава дефиниција за самохран родител во членот 35-а, наведувајќи дека под овој термин се подразбира родител на дете:

- дете кое го издржува, ако едниот родител е починат
- дете кое по смртта на еден родител остварило право на семејна пензија, а другиот родител е во работен однос
- дете кое по смртта на еден родител остварило право на семејна пензија, а другиот родител не е во работен однос

²⁸ Закон за заштита на децата, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 21/2018).

- дете од разведен брак ако родителот кај кого детето живее не живее во брачна односно вонбрачна заедница
- дете на кое едниот родител е непознат и
- дете на кое едниот родител се води за исчезнат

Според оваа дефиниција законодавецот самохраниот родител го поима како вдовец/а; лице кое го развело бракот а не склучило нова брачна/вонбрачна заедница и лице кое не знае за биолошкиот родител на детето, односно родителот на детето се води за исчезнат.

Законот за заштита на децата во своите одредби воопшто не говори за еднородителските семејства, ниту, пак, врзува одреден додаток за членовите на ова семејство.

Со Законот се предвидува и еднократна парична помош за првороденче, која може да му припадне на еден од родителите, како и надоместок за трето живородено дете кое ѝ припаѓа на мајката под одредени услови.

Закон за студентскиот стандард („Службен весник на Република Македонија“ бр. 64/2018) ²⁹

Во законот за студентскиот стандард се предвидуваат децата на самохраните родители како посебна категорија, која има предност и се бодува поповолно при аплицирањето за места во државни студентски домови. Доколку во државен дом е сместено дете на самохран родител кој не е во работен однос, државата ги презема сите трошоци за сместување и исхрана. Но, и за оваа мерка е предвиден уште еден дополнителен услов, а тоа се вкупните приходи во ова семејство да не се над минималната плата утврдена со закон во Република Македонија.

²⁹ Закон за студентскиот стандард, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 64/2018).

Правилник за условите, критериумите и начинот на остварување на правото на партиципација во трошоците за згрижување, воспитание, одмор и рекреација на деца во јавните установи за деца ³⁰

Во текот на 2018 година, Министерството за труд и социјална политика го измени правилникот и предвиде мерки за поддршка на самохраните родители. Па така, со измена на членот 3 од овој Правилник се предвиде право на партиципација во јавна установа за деца - детска градинка за дете од семејство на самохран родител. Министерството за труд и социјална политика наведува дека самохран родител е родител на дете на кое:

1. еден од родителите му е починат
2. родителот му е непознат
3. на еден од родителите му е одземено родителското право
4. или од други причини еден од родителите е спречен да го врши родителското право

Ова право се остварува доколку платата и другите месечни приходи на самохраниот родител се во износ до минималната плата која е утврдена со закон.

Правилник за начинот на прверка на основните критериуми и запишување во квоти на студентите чие родителско право го врши само еден родител

Врз основа на Правилникот, Владата на Република Македонија донесе одлука за утврдување на бројот на квоти по студиски програми за студенти чие родителско право го врши само едниот родител (одлука бр.44-4492/2 од 02.05.2018 година). Со одлуката на Владата се предвидува студентите кои доаѓаат од семејства каде што само едниот родител го врши родителското право да плаќаат само половина од износот на уписнина во рамки на државните квоти, односно во рамките на квотите со кофинансирање на студиите за учебната 2018/2019 година. Во објавениот конкурс согласно со наведената одлука, се наведува дека квотата ќе биде:

³⁰ Министерство за труд и социјална политика „ПРАВИЛНИК ЗА ИЗМЕНУВАЊЕ И ДОПОЛНУВАЊЕ НА ПРАВИЛНИКОТ ЗА НАЧИНОТ НА КОРИСТЕЊЕ НА ЗДРАВСТВЕНИ УСЛУГИ НА ОСИГУРЕНИТЕ ЛИЦА ВО СТРАНСТВО“, accessed 15-Oct-18, http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2018_pravilnici/Pravilnik-Eli.pdf?forcedefault=true

- 1 студент за секоја студиска програма за која се определени од 20 до 40 места во државна квота и 1 студент за секоја студиска програма за која се определени од 20 до 40 места во квота за кофинансирање на студентите;

- 2 студенти за секоја студиска програма за која се определени повеќе од 40 места во државна квота и 2 студенти за секоја студиска програма за која се определени повеќе од 40 места во квота за кофинансирање на студентите;

За потврдување на статусот на дете од еднородителско семејство, треба да се достави доказ за родителот на кој му е одземено родителското право – решение од надлежен суд и/или – за починат родител – извод од матичната книга на умрените.

Закон за домување („Службен весник на Република Македонија“ бр. 64/2018) ³¹

Законот за домување говори за терминот „непрофитно домување“, кој се однесува на непрофитен стан, во сопственост на државата, општината, градот Скопје или друга непрофитна станбена организација. Домувањето во непрофитен стан е поврзано со ранливите категории граѓани каде што се наведени и самохраните родители кои немаат стан во сопственост и кои се наоѓаат во социјален ризик (член 91). Законот наведува дека постапката за доделување на непрофитен стан и условите што треба да ги исполнува лицето што аплицира за непрофитен стан се предвидуваат со одлука на Владата на Република Македонија, а по предлог на министерот за транспорт и врски.

За лицата кои се наоѓаат во социјален ризик, овој закон предвидува и можност за субвенционирање на закупнината за станот, повторно упатувајќи на одредбите од Законот за социјална заштита. Во постапката за утврдување на висината на субвенцијата на закупнината се ценат вкупните приходи на лицето кое аплицира за оваа мерка и корисниците на станот; површината на станот; колку лица ќе бидат корисници на станот и висината на трошоци за одржување на зградата. Надлежни за оваа постапка се центрите за социјални работи, а средствата за субвенционираната закупнина се обезбедуваат од Буџетот на Република Македонија.

³¹ Закон за домување, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 64/2018).

Комисијата за станбени прашања при Влада на Република Македонија одлучува за давање под закуп на станови кои се во сопственост на Република Македонија, а се наменети меѓу останатите и за лица во социјален ризик. На постапката ѝ претходи постапка на носење годишна програма за изградба, продажба и одржување на станбен простор во сопственост на Република Македонија, која ја носи Владата на Република Македонија. Со годишната програма се утврдува, меѓу останатото, изградба на станови за лица во социјален ризик и други ранливи групи на граѓани.

Годишна програма во областа на домувањето, освен Владата на Република Македонија, изготвуваат и општините, општините во Град Скопје и Градот Скопје. И овие програми треба да содржат мерки од областа на домувањето за лицата во социјален ризик и начинот за обезбедување средства за изградба на непрофитни станови и висината за субвенционирани закупници за лицата во социјален ризик.

Со посебна одлука донесена од Владата на Република Македонија во поглед на продажбата на станови кои се наоѓаат во сопственост на Република Македонија се утврдува листа на бодување за кандидатите, па така бодувањето на самохраните родители се врши врз основа на временскиот период во кој лицето се наоѓа во својство на самохран родител и според бројот на деца што ги има самохраниот родител.

Во текот на 2009 година Република Македонија има обезбедено заем од Банката за развој при Советот на Европа во износ од 25.350.000 евра за делумно финансирање на Проект за домување на социјално ранливи групи граѓани.

Закон за бесплатна правна помош („Службен весник на Република Македонија“ бр.104/2015) ³²

Сè со цел државата да им обезбеди еднаков пристап на сите граѓани до институциите на системот, односно сите на кои им е потребна правна помош да добијат пристап до правда и помош, со Законот за бесплатна правна помош е предвиден систем на бесплатна правна помош. Системот предвидува трошоците за правната помош да паднат на товар на Буџетот на Република Македонија. Овој систем опфаќа претходна правна помош (општа правна информација и комплетирање на барањето за бесплатна правна помош) и правна помош која се реализира од адвокати

³² Закон за бесплатна правна помош, „Службен весник на Република Македонија“ (бр.104/2015)

во сите судски и управни постапки. Претходната правна помош може да ја даваат и регистрирани здруженија на граѓани.

Како корисници на правото на бесплатна правна помош може да се јават семејства или самохран родител со едно или повеќе малолетни деца, но постои уште еден услов кој треба да биде исполнет, а тоа е да остваруваат право на детски додаток. Министерството за правда проценува дали кај подносителот на барањето е загрозувана неговата издршка и издршката на членовите на неговото семејство со кои живее во заедничко домаќинство, односно утврдува дали приходите во домаќинството надминуваат износ од 50% од просечната месечна плата исплатена во Република Македонија.

Закон за парничната постапка („Службен весник на Република Македонија“ бр. 124/2015) ³³

Законот за парична постапка предвидува бесплатно застапување на сиромашна странка (сиромашно право), но главен услов за добивање бесплатна правна помош е странката да докаже дека имотната состојба ќе ѝ биде сериозно влошена доколку биде задолжена на трошоци во постапката. Условите се речиси идентични како и оние што се предвидени со Законот за бесплатна правна помош. Со овој закон се предвидува можност и за ослободување од други трошоци во постапката, вештачења, уверенија и останати парични издатоци. Со законот за судски такси се регулира постапката и под кои услови одредено лице може да биде ослободено од плаќање судски такси.

Закон за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на Република Македонија“ бр. 21/2018) ³⁴

Со овој закон се регулира забраната и заштитата од дискриминација на сите физички и правни лица во Република Македонија и тоа заштита од директна, индиректна дискриминација, афирмативните мерки кои не се третираат како дискриминација, вознемирувањето, повикувањето и поттикнувањето на дискриминација, виктимизацијата и потешките облици на дискриминација.

³³ Закон за парничната постапка, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 124/2015)

³⁴ Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник на Република Македонија“ (бр. 21/2018).

Еднородителските семејства и самохраните родители најчесто можат да бидат дискриминирани врз основа на нивната семејна состојба (која е предвидена како дискриминаторски основ во членот 3 од Законот), а во членот 4 се предвидуваат областите во кои може одредено лице да биде дискриминирано.

Со овој закон државата се обврзала да презема заштитни мерки за одредени категории граѓани, мерки кои нема да се третираат како дискриминација. Меѓу ранливите категории граѓани, Законот ги наведува самохраните родители во членот 15, но не и еднородителските семејства.

Закон за еднакви можности на жените и мажите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 150/2015) ³⁵

Целта на овој закон е државата да воспостави еднакви можности на жените и мажите во политичката, социјалната, образовната, културната, здравствената, граѓанската област и во сите други области од општествениот живот во Македонија. Законот наоѓа примена во јавниот, но и во приватниот сектор. Во истата насока и овој закон како и Законот за спречување и заштита од дискриминација се залага за заштита од дискриминација врз основ на пол, а предвидува и конкретни мерки за остварување на родовата еднаквост во сите сфери на општеството. Мерките предвидени во овој закон треба да се спроведуваат од Собрание на Република Македонија, Владата, органите на државната управа, Министерството за труд и социјална политика, Народниот правобранител, единиците на локалната самоуправа, политичките партии, средствата за јавно информирање и Државниот завод за статистика.

Останати бенефиции за еднородителските семејства/ самохраните родители

Со Правилникот за поблиските критериуми за избор на корисници по мерките за рурален развој, изготвен од Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, се споменуваат самохраните родители. Па така, истите добиваат поволност при бодувањето доколку аплицирале за инвестиција од државата за модернизација на земјоделските стопанства. Доколку носителот на семејно земјоделско стопанство има социјален статус на самохран родител и е регистриран за

³⁵ Закон за еднакви можности на жените и мажите,

вршење на земјоделска дејност, ќе биде поповолно бодуван во поглед на другите кандидати за субвенции, односно добивање државни инвестиции.

Владата на Република Македонија со **Програмата за давање на земјоделско земјиште во државна сопственост на плодоуживање на одредена категорија социјално необезбедени лица**, повторно им дава предност на самохраните родители доколку истите поднесат барање за добивање државно земјоделско земјиште на плодоуживање, а бодувањето на самохраните родители од надлежниот орган се прави врз основа на бројот на деца кои ги има самохраниот родител.

Заклучок

Креаторите на јавни политики да размислат за воведување на афирмативни мерки за *самохраните родители* и за членовите на *еднородителски семејства* во поглед на правните акти кои беа погоре анализирани.

Компаративен преглед со земјите на ЕУ

Во рамки на ЕУ, жените со деца и партнери се најчесто во работен однос (90.5%) и тоа вработени на цело работно време. Проблемот се лоцира кај самохраните мајки кои во рамки на ЕУ во 84.1% се вработени, но само 47.9% од нив се вработени на цело работно време.³⁶ Во земјите на Европа, мајките со партнери имаат повисок процент на учество на пазарот на трудот споредбено со самохраните мајки, па овој податок може да даде објаснување на социолошко-економската разлика меѓу родителите од еднородителско семејство и оние со партнери. Како причини за оваа разлика се наведуваат нискиот степен на образование меѓу самохраните мајки; возраста на истите; недостатокот на работни места кај кои е предвидена флексибилност и можност за усогласување со семејните обврски и општествените стереотипи и предрасуди кои постојат за овие родители што го отежнуваат процесот за пронаоѓање на соодветна работа.

Главна улога во овој процес имаат креаторите на политики кои треба преку конкретни активности да го олеснат процесот на пронаоѓање на работа за родителите од еднородителско семејство, со цел овие родители да можат да пронајдат работна средина која им дава и можност за грижа на семејството.

Породилно отсуство

Позитивна дискриминација (афирмативни мерки) во поглед на времетраењето на породилното отсуство за самохраните мајки се предвидени во белгиското законодавство.

Слободни денови за болест

Во четири европски земји (Чешка, Грција, Унгарија и Норвешка) постојат афирмативни мерки кои се однесуваат за еднородителските семејства. Па така во Чешка, родителите од еднородителски семејства добиваат 16 слободни дена, наместо 9, во случај кога имаат дете кое е болно, а кое е на возраст до 16 години и посетува

³⁶ Kai Ruggeri, Chloe E. Bird, „Single parents and employment in Europe: Short Statistical Report No. 3“, accessed 15-Oct-18, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR300/RR362/RAND_RR362.pdf?forcedefault=true

редовно училиште. Во Грција, пак, ова отсуство може да трае до 12 дена, во Унгарија слободните денови може да траат до 42 дена кога е потребна грижа за болно дете на возраст од 36 до 71 месец, 28 дена за грижа за болно дете на возраст од 6 до 12 години од еднородителско семејство. Во Норвешка, родителот од еднородителско семејство добива до 20 дена за грижа за болно дете.

Даночни олеснувања за родители од еднородителски семејства

Од 1 јануари 2014 година, Ирска вовеле нови даночни олеснувања за земање кредити за родители од еднородителски семејства кои имаат деца под 18 години. За оваа мерка може да аплицира само едниот родител и услов е да живее со дете повеќе од 6 месеци во текот на годината, а кредитот изнесува 1.650 евра.

Социјална сигурност и семејни политики за еднородителските семејства во Австрија

Австрија предвидува комплет мерки за еднородителските семејства, односно нивна заштита од сиромаштија и обезбедување достоинствен живот. Па така, предвидена е социјална помош која е во поголем износ во зависност од видот на семејството и бројот на деца во семејството. За родител од еднородителско семејство со едно дете износот на паричната помош е 949 евра, а 1.125 евра за еднородителско семејство со две деца. При признавањето на помошта државните органи ги земаат предвид сите околности и потребите на семејството.

Социјална сигурност и семејни политики за еднородителските семејства во Белгија

Во Белгија државата вовела афирмативни мерки за еднородителските семејства во поглед на висината на детскиот додаток. Висината на детскиот додаток може да варира во зависност од возраста на детето и одредени критериуми кои се однесуваат на грижата (невработен родител, попреченост и слично). За родител од еднородителско семејство се доделува дополнителен додаток во висина од 45.96 евра месечно за првото дете; овој додаток се зголемува за 28.49 евра за второ дете и 22.97 евра за третото дете во еднородителското семејство.

И висината на социјалната помош е поголема за самохраниот родител, па така висината на истата изнесува 817.36 евра за родител од еднородителско семејство.

Социјална сигурност и семејни политики за еднородителските семејства во Хрватска

И во Хрватска се предвидени олеснувања за еднородителските семејства, па така износот на социјалната парична помош се зголемува за 25% повеќе од основницата доколку станува збор за еднородителско семејство. Предвидени се мерки и за детскиот додаток па неговата основница се зголемува за 15% за дете од еднородителско семејство.

Социјална сигурност и семејни политики за еднородителските семејства во Данска

Покрај горенаведените мерки (зголемена парична помош за еднородителски семејства, зголемен износ на детски додаток за дете од еднородителско семејство), во Данска е предвиден посебен додаток за лице кое ќе одлучи да посвои дете и истото само да го воспитува, издржува и подига.

Социјална сигурност и семејни политики за еднородителските семејства во Финска

Освен големи износи на социјална парична помош и детски додатоци за еднородителските семејства, во Финска е предвиден и посебен додаток кој се однесува само за родителите од еднородителски семејства. Услов за добивање на овој додаток е родителот да има живеалиште во Финска, истиот да доаѓа од еднородителско семејство. Износот е 155.17 евра, кој се плаќа од другиот родител (доколку таков постои од другата страна) а доколку родителот од другата страна не постои, не го плаќа овој износ или плаќа помалку од износот на додатокот за еднородителски семејства, овој додаток се плаќа од државниот буџет. Овој додаток се плаќа засебно од другите додатоци кои се предвидени како социјални мерки за сигурност на еднородителските семејства.

Социјална сигурност и семејни политики за еднородителските семејства во Германија

Кога месечните примања се помалку од 600 евра за родители од еднородителски семејства, државата предвидува месечен износ од 1.600 евра за секое дете кое прима семејни бенефиции од државата и кое е под 25 години и живее во исто домаќинство со родителот. Породилното отсуство во Германија за самохран родител е временски подолго и може да трае до 14 месеци, а и износот се зголемува доколку станува збор за самохран родител. Отсуството на родителот поради болно дете исто

така е зголемен за родител од еднородителско семејство и ова отсуство може да трае најмногу до 50 дена во текот на годината.

Социјална сигурност и семејни политики за еднородителските семејства во Шведска

Покрај наведените мерки во Шведска постои донација за еднородителските семејства, чиј износ изнесува 137 евра. Оваа донација ја дава државата во случај кога другиот жив родител не се грижи за своето дете или не плаќа алиментација. Оваа донација детето од еднородителско семејство може да ја користи до 18 години, а најдоцна до 21 година доколку детето е запишано на студии, но во овој случај донацијата ја прима директно детето на кое се однесува.

Даночни ослободување за еднородителски семејства во Шпанија

Во Шпанија дел од годишниот приход е ослободен од плаќање данок, особено доколку станува збор за еднородителско семејство. Па така, приходите до 7.301 евра во еднородителско семејство се изземени од плаќање данок. Државата води грижа и за бројот на деца во еднородителското семејство (овој износ се зголемува за 1.836 евра за едно дете; 2.040 евра за второто дете; 3.672 евра за третото дете; 4.182 за четвртото дете. Овие износи се зголемуваат за уште 2.244 евра за секое дете со попреченост). Доколку мајка на дете под тригодишна возраст од еднородителско семејство се вработи, ќе добие даночно ослободување од 1.200 евра на годишно ниво.

Заклучок

Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност треба да има изедначени дефиниции на овие термини со Законот за работни односи како *lex specialis* за областа од работните односи. Законодавецот, следејќи ги позитивните практики од европските земји, да размисли за дополнителни мерки за заштита на овие категории и останати бенефиции за работодавачите со цел поттикнување и стимулирање на вработување на истите.

Потребни се измени во Законот за работни односи, во поглед на негова дорегулација. Со измените треба покрај категоријата *самохран родител* да се вметнат и *еднородителските семејства* и неговите членови. Потребни се повеќе гаранции за овие категории семејства, односно вметнување на бенефиции и можности за

усогласување на професионалните и семејните обврски. Законодавецот да размисли за пресликување на успешни практики од земјите на Европската Унија (дадени во компаративниот дел на оваа анализа) во нашето законодавство.

Потребни се итни законски измени на Законот за семејство со Законот за детска заштита каде што се предвидува дефиниција за терминот *самохран родител*. Законот за семејство мора да направи јасна дистинкција помеѓу самохран родител и еднородителско семејство и неговите членови. Според документот за јавни политики издаден во рамки на Фондацијата Фридрих Еберт-канцеларија Скопје³⁷, објавен во 2017 година, се залага идејата за целосно исфрлање на терминот „самохран родител“ и негова замена со терминот „родител од еднородителско семејство“, како и дефинирање на терминот „дете од еднородителско семејство“. Наведениот документ за јавни политики ја потенцира потребата од промена во дефиницијата на семејството и наведување на причините за настанување на овие семејства. Воедно, потребно е јасно да се наведе кои податоци треба да бидат собрани и на кој начин треба да бидат обработувани од страна на центрите за социјални работи.

Да се изврши усогласување на Законот за пензиско и инвалидско осигурување со законите кои ќе извршат дефинирање на поимите „самохран родител“ и „еднородителско семејство“.

Креаторите на јавните политики треба да ги дефинираат поимите *самохран родител* и *еднородителско семејство* во своите одредби. По дефинирањето на овие поими, неопходно е да се изврши проширување на позитивните мерки кои вродуваат со плод и за двете категории семејства. Да се задолжат центрите за социјална работа на квартално, полугодишно и годишно ниво да објавуваат податоци и статистика поврзана со „самохран родител“ и „еднородителско семејство“, преку надлежното министерство и Државниот завод за статистика. Само на овој начин ќе се добијат јасни показатели за состојбата во која живеат овие семејства. Овие податоци понатаму може да вродат со носење нови мерки за подобрување на социјалниот живот на овие

³⁷ Атина Мургањанска и др., „Дефинирање на статусот на еднородителското семејство и неговите членови“, „Friedrich-Ebert-Stiftung“, accessed 15-Oct-18, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/14050.pdf?forcedefault=true>

семејства во Република Македонија, за намалување на нивната сиромаштија и социјалната маргинализираност.

Да се даде дефиниција и за „еднородителски семејства“ и на тој начин предвидените мерки да бидат апликативни и за децата од еднородителски семејства.

Креаторите на јавни политики да размислат за проширување на мерката и за „еднородителските семејства“ и членовите на истите. При рангирањето да се земат сите околности, односно да се имаат предвид целокупните услови и материјалната состојба во која се наоѓаат овие семејства, бројноста на членови/ деца, нивната возраст и слично.

Предвидената мерка може да има позитивен резултат, но неопходна е нејзина поголема промоција и запознавање на граѓаните со истата, со користење на начини и преку надлежните институции, со кои би се допрело до ранливите категории граѓани кои имаат потреба од оваа мерка.

Законот да ги предвиди и членовите на еднородителски семејства во листата на можни корисници на бесплатна правна помош. Законодавецот да размисли оваа помош да не ја врзува со стекнатото право на детски додаток, туку надлежниот орган да ги цени сите околности и целокупната состојба во која се наоѓа членот на еднородителското семејство, односно семејството.

Законот треба да воведи афирмативни мерки за бесплатно застапување на сиромашни странки кои се „самохрани родители“ или членови на „еднородителско семејство“, со цел полесен пристап до суд и правда за овие категории граѓани.

Законот за спречување и заштитата од дискриминација, во одредбата која ги предвидува дискриминаторските основи да ги предвиди и „еднородителските семејства“ и нејзините членови.

Емпириски истражувања на социјален ризик, социјална исклученост и сиромаштија на самохраните мајки

Преглед на официјални статистики

Според последниот попис во 2002 година и извештајот на Државниот завод за статистика (во понатамошниот текст ДЗС), во Македонија се регистрирани 38.988 домаќинства од еден родител со дете или деца, од кои 31.074 се домаќинства со мајка со деца (79.7%) и 7.914 домаќинства со татко со деца (20,3%), што значи дека во 2002 година околу 9% од населението припаѓало на семејството со еден родител. Податоците достапни од ДЗС покажуваат дека од увидот за 2014 година постои тенденција за зголемување на бројот на разводи во земјата и истовремено само на територијата на главниот град во 2016 година имало 12.011 семејства со самохран родител со деца, од кои 9.665 се самохрани мајки и 2.346 се семејства на деца со татко. Паралелно со ова, расте и бројот на жени самохрани мајки кои решаваат надвор од брак да родат дете/ца.

Дополнително влијание на зголемувањето на бројот на еднородителски семејства има и фактот што сè повеќе жени се решаваат самостојно да родат дете, или самите да формираат семејство, без да влезат во брак. Еве и преглед на етничката припадност на мајките кои раѓаат деца надвор од брак и како се движат бројките на деца родени надвор од брак, но и на деца без втор родител во изводот од матичната книга на родените, за 2015 година.

Вкупен број на живородени деца надвор од брак е 2.761 од кои 995 се со непознат татко, од кои:

- македонска националност: 511 од кои 188 се со непознат татко;
- албанска националност: 0;
- турска националност: 1.212 од кои 339 се со непознат татко;
- ромска националност: 158 од кои 48 се со непознат татко;
- влашка националност: 776 од кои 356 се со непознат татко;
- српска националност: 0;
- бошњачка националност: 13 од кои 7 се со непознат татко;

Останати: 52 од кои 3 се со непознат татко;

Непознато: 39 од кои 14 се со непознат татко.

Врз основа на податоците од Анкетата за приходи и услови за живеење, која се спроведува во согласност со препораките на Европската унија, ДЗС во 2017 година ги пресмета Лаекен индикаторите за сиромаштија за 2016 година. Основа на пресметките на сиромаштијата се приходите, а прагот на сиромаштија е дефиниран на 60% од медијалниот еквивалентен приход. Според дефинитивните податоци, во 2016 година, стапката на сиромашни лица во Република Македонија изнесувала 21.9%. Стапката на сиромаштија кај самохраните родители со издржувани деца за 2016 година изнесува 37,5%, што е значајно повисоко од просекот за државата. Дополнително, стапката на сиромаштија кај самохраните родители бележи сериозен пораст во последните години, од 22% во 2014, на 37,5% во 2016. Иако ваквиот рапиден пораст може да се должи и на статистичка грешка, рапидниот пораст на сиромаштија кај еднородителските семејства е сериозен индикатор дека е неопходно да се преземат мерки на заштита и унапредување на можностите за еднаквост и остварување на човековите права и слободи.

Резултати и наоди

За целите на оваа студија беше спроведено емпириско истражување во форма на структуриран прашалник/анкета, со можност за давање коментари на секое прашање. Анкетата беше спроведена во август 2018, онлајн, односно преку социјалните мрежи, на територијата на Република Македонија. Анкетата беше поставена на интернет-страницата на граѓанската организација Една може!, споделена на социјалните мрежи на самата организација, а потоа и на личниот профил на истражувачката, по што беа преземени и споделени од уште два портала и две новинарки. На анкетата одговорија 58 жени.

Прашањата од анкетата беа следниве:

1. Дали сте вработена?
2. Дали активно барате вработување? (за оние што не се вработени)
3. Колкави се вашите месечни примања?

4. Дали поседувате сопствено живеалиште?
5. Во колку квадратни метри живеете?
6. Со колку луѓе го делите живеалиштето?
7. Кои од наведените искази се вистините за вашето потесно семејство (само вие и вашите деца):
 - Моето семејство има тешкотии во плаќањето на кредити за купување или реновирање на дом/от.
 - Моето семејство нема капацитет да си овозможи една недела одмор;
 - Моето семејство нема капацитет да си овозможи јадење месо, риба или соодветно вегетаријанско јадење секој втор ден;
 - Моето семејство нема капацитет да се соочи со неочекуван финансиски трошок;
 - Моето семејство не може да си дозволи телефон (вклучувајќи и мобилен);
 - Моето семејство не може да си дозволи телевизор во боја;
 - Моето семејство не може да си дозволи машина за перење алишта;
 - Моето семејство не може да си дозволи сопствен автомобил и
 - Моето семејство нема можност да плати адекватно затоплување на станот.
8. Дали мислите дека државата овозможува соодветни услови за самохраните мајки?
9. Дали сте користеле/користите какви било државни мерки за поддршка на вас или на вашето семејство?
10. Во колкав временски период сте користеле државна мерка по основ на самохран родител, и која?
11. Дали сте се почувствувале некогаш дискриминирани затоа што сте самохрана мајка?
12. Дали се чувствувате дискриминирани во образовниот процес на детето/децата поради тоа што се дел од еднородителско семејство?

13. Дали се чувствувате дискриминирана во однос на можностите за ваша доедукација/дообразование?
14. Дали се чувствувате дискриминирана кога барате работа затоа што сте самохрана мајка?
15. Дали се чувствувате дискриминирана кога излегувате во град на пример, кога одите на културен настан, изложба, концерт, фестивал, дебата...
16. Дали сте наишле на дискриминација во однос на здравството, како членови на еднородителско семејство, вие или вашите деца?
17. Дали сметате дека се подобрува состојбата во државата за еднородителските семејства?
18. Доколку имате можност, да ви се даде моќ да одлучувате, какви мерки за подобрување на живот на самохраните мајки би донеле? Ве молам, набројте посебни мерки за мајките, посебни мерки за децата на самохраните мајки и посебни мерки за целото еднородителско семејство.
19. Дали државата ви обезбедила некаков тип специфични услови при вработувањето како самохрана мајка? Скратено работно време, повеќе денови за одмор и боледување и слично?

На прашањето за вработеноста, позитивно одговориле 75,9% од вкупно анкетираниите самохрани мајки. Дека се невработени одговориле 20,7%, а 1,7% се изјасниле дека хонорарно се ангажирани и 1,7% велат дека се вработени но не се пријавени. Кога овие бројки ќе се споредат со официјалните од ДЗС, може да се забележи дека вработеноста на самохраните мајки е значајно повисока од просечната вработеност на мажите и жените. Имено, просечната вработеност кај жените во Македонија изнесува 35%, додека кај мажите 54%. Дури и ако се направи споредба со жените во возрасната група 35-39 години, која има највисока стапка на вработеност, од 59%, вработеноста кај самохраните мајки е повисока. **Високата стапка на вработеност кај самохраните мајки може да се објасни со нужноста од работа кај овие жени, заради прехранување на семејството.**

На прашањето дали активно бараат вработување, 31% од жените кои се без работа одговориле позитивно, додека останатите одговориле негативно. Ова би можело да се интерпретира како показател дека **наоѓањето работа не е толку сериозен проблем за самохраните мајки.**

Што се однесува до просечните месечни примања на самохраните мајки, одговорите се:

- 13,8% од интервјуираните немаат никакви месечни примања
- 19% располагаат со помалку од 12.000 денари на месечно ниво
- 17,2% располагаат со примања од 12.001 до 18.000 денари месечно
- 27,6% располагаат со примања од 18.001 до 24.000 денари месечно
- 10% располагаат со преку 24.001 и до 36.000 денари месечно
- 3,4% располагаат со преку 36.001 а до 42.000 денари месечно
- 1,7% располагаат со преку 42.001 а до 48.000 денари месечно
- 3,4% располагаат со буџет преку 60.001 месечно

Две испитанички се изјасниле и со конкретни бројки за да ја доловат неповолноста на ситуацијата, од кои едната вели: „Севкупните средства со кои јас располагаам за цел месец се 1.800 денари“, а втората напишала дека располага со „цели 7.000 денари месечно“.

Од овие податоци може да се забележи дека просечните месечни примања на самохраните мајки се 16.200 денари, што е значајно пониско од просечната плата во државата од околу 24.000 денари. Ова понатаму би значело дека, иако вработувањето не е проблем за самохраните мајки, тие се принудени да работат ниско платени работи за да можат да ги прехранат своите семејства.

На прашањето дали поседуваат сопствено живеалиште, дури 65% од севкупниот број испитанички велат дека не поседуваат сопствено живеалиште, а 32,8% одговориле дека поседуваат сопствено живеалиште. Една испитаничка се изјаснила дека живее во стан од свекорот. Кога овие бројки ќе се споредат со просечната стапка

на поседување сопствено живеалиште во државата, која изнесува 90%, евидентно е дека станбеното прашање претставува сериозен проблем за самохраните мајки.

Што се однесува до прашањето за големината на живеалиштето, 43% од испитаничките изјавиле дека живеат во живеалишта од 50 м² или помалку, а 62% во 60 квадратни метри или помалку. Само 9% живеат во повеќе од 100 квадратни мерки.

По однос на прашањата за условите за живот, состојбата е следната.

- 63,8% од самохраните мајки изјавиле дека имаат тешкотии во плаќањето на кредити за купување или реновирање на станот. За споредба, на ниво на Македонија, 14,5% од семејствата имаат ваков проблем³⁸. Ова повторно укажува на тоа дека станбеното прашање е сериозен проблем за самохраните мајки.

- 50% од семејствата на самохраните мајки немаат капацитет да си овозможат една недела одмор. За споредба, на ниво на Македонија 34,8% од семејствата имаат тешкотии при овозможување на одмор.

- 77,6% од семејствата на самохраните мајки немаат капацитет да се соочат со неочекуван финансиски трошок, додека, пак, 35,8% од сите семејства на територија на Македонија имаат ваков проблем.

- 24,1% од семејствата на самохраните мајки немаат капацитет да си овозможат јадење месо, риба или соодветно вегетаријанско јадење секој втор ден, што е сепак помалку од соодветниот процент на ниво на државата, кој изнесува 56%.

- 3,4% од семејствата на самохраните мајки не можат да си дозволи телефон (вклучувајќи и мобилен), што е помалку од овој процент на национално ниво, кој изнесува 6,7%;

- 8,6% од самохраните мајки изјавиле дека не можат да си дозволат телевизор во боја, што е повеќе од 1,6% кои го изјавиле истово на национално ниво;

- 8,6% од самохраните мајки изјавиле дека не можат да си дозволат машина за перење алишта, што е слично со процентот на национално ниво, кој изнесува 7,2%;

³⁸ Податоците за ниво на Македонија по однос на условите за живот се земени од публикацијата „Анкета за приходи и услови на живеење, 2013“, Државен завод за статистика, 2015

- Околу една половина од самохраните мајки (44,8%) не можат да си дозволат сопствен автомобил, што е слично како и на државно ниво (45,2%);
- Дека нивното семејство нема можност да плати адекватно затоплување на станот изјавиле 31% од самохраните мајки, додека овој процент на ниво на држава изнесува 26,3%.

Оттука, заклучокот по условите за живот на самохраните мајки би бил дека тие стојат полошо во однос на другите семејства по однос на станбеното прашање, можноста за одмор и можноста да се справат со финансиски тешкотии, дека се слични со остатокот од државата кога е поседувањето други материјални предмети во прашање, и дека се подобри од остатокот од државата, кога е исхраната во прашање. Отстапувањето на последново би можело да се објасни со поглемата грижа која ја посветуваат самохраните мајки на исхраната.

На прашањето дали мислите дека државата овозможува соодветни услови за самохраните мајки, сите, освен една испитаничка, се едногласни дека државата не овозможува соодветни услови за самохраните мајки и нивните семејства. Една од испитаничките образложува:

„Ниедна Влада досега нема излезено во пресрет на самохраните мајки ниту на мене, повеќе од 20 години се борам сама, како умеам и знам“. Една испитаничка вели: „Не сакам да Ве разочарувам, секоја чест за заложбите, но никој ништо не направил и нема да направи за нас. Повеќе од 10 години живеам под кирија со две деца, земам 300 евра плата, а 200 давам за киријата. Само јас си знам како излегуваме на крај со девојчињата.“

Во однос на прашањата за државните мерки за поддршка на самохраните мајки, испитаничките се речиси едногласни и дури 86,2% од нив одговориле дека никогаш не користеле каква било мерка по однос на статус самохрани мајки. Само 13,8% од мајките одговориле дека искористиле некаков тип државна мерка.

Одговорите за типот на државната помош која ја користеле самохраните мајки се особено индикативни. Една испитаничка изјавила дека добила едно новогодишно

социјално пакетче со храна. Друга испитаничка искористила мерка за ослободување од партиципација при упис на дете во претшколска јавна установа, што е мерка за самохрани мајки кои имаат месечен приход до 12.000 денари. Трета испитаничка изјавила дека е примателка на социјална парична помош, што е мерка за високо социјално загрозиени, невработени, без имот или автомобил на свое име, која изнесува околу 3.900 денари месечно за семејство од два члена. Четврта испитаничка добила можност три месеци да користи детски додаток, што изнесува околу 714 денари месечно. Една самохрана мајка користела постојана парична помош, која пак имаат можност да ја користат и самохрани мајки, меѓу другите социјално загрозиени категории, до тригодишна возраст на детето, и која изнесува околу 6.000 денари за семејство од два члена. Само една самохрана мајка е долгорочна корисничка на детски додаток, од 2008 година до денес. Овие одговори укажуваат дека државната поддршка која ја добиваат самохраните мајки е, благо кажано, недоволна, како и дека нема специјално дизајнирани мерки за самохраните мајки, туку дека тие ги користат општите мерки на социјална помош.

На прашањето дали се чувствуваат дискриминирани затоа што се самохрани мајки, огромно мнозинство од испитаничките (87,9%) одговориле дека се чувствуваат дискриминирани затоа што се самохрани мајки. Само 8,6% одговориле дека не се чувствуваат дискриминирани.

Што се однесува до типот на дискриминација, околу една половина од испитаничките (48,3%) одговориле дека чувствуваат дискриминација во образовниот систем на децата, а една половина (46,6%) не чувствуваат дискриминација во оваа сфера. Притоа, дел од нив нагласиле дека сè уште немаат деца во образовен систем. Неколку испитанички одговориле дека не осетиле, но се сигурни дека постои во голема мера дискриминација. Една испитаничка образложува: „Во целодневен престој, трошоците се огромни. Плаќаме хранарина преку 2.150 денари, странски јазик 1.200 денари, спортска активност 1.200 денари и месечно списание 100 денари. На месечно ниво тоа се 4.650 денари, на годишно се околу 50.000 денари. А велат дека образованието е бесплатно. Никакво ослободување за самохрани мајки нема и не сакаат ни да слушнат за нешто такво.“

Одговорите се слични во поглед на дискриминацијата во однос на можностите за доедукација/дообразование на мајките. На ова прашање 48,3% одговориле дека се чувствуваат дискриминирани во поглед на можности за сопствена доедукација, а 46,6% дека не се чувствуваат дискриминирани во овој поглед. Притоа, една испитаничка изјавила дека не може да одлучи дали е или не е дискриминирана по ова прашање, затоа што нема финансиски сретства за да се дообразува. Само една од испитаничките одговорила дека е во процес на формално образование/се дообразова.

Дека се чувствуваат дискриминирана кога бараат работа, затоа што е самохрана мајка, изјавиле 53,4% од испитаничките, додека 39,7% одговориле дека не се чувствуваат дискриминирани при барањето работа. Една испитаничка одговорила дека го крие податокот дека е самохрана мајка при интервјуата за вработување.

Повеќе од половина од испитаничките (56,9%) одговориле дека не се чувствуваат дискриминирани во социјалниот живот (кога излегуваат во град, кога одат на културен настан, изложба, концерт, фестивал, дебата...), додека 37,9% тврдат дека чувствуваат дискриминација. Една самохрана мајка истакнала дека често не може да си дозволи да излезе и да присуствува на вакви нешта.

Најмалку е изразена дискриминацијата во однос на здравството, односно 75,9% од самохраните мајки одговориле дека не чувствуваат дискриминација во оваа сфера, додека 22,4% велат дека чувствуваат дискриминација.

Оттука, заклучоците во поглед на перцепцијата за дискриминација се дека големо мнозинство од самохраните мајки (87,9%) чувствуваат дека се дискриминирани, при што најизразена е дискриминацијата при барањето работа (53,4% изјавиле дека се чувствуваат дискриминирани), додека најмалку изразена е дискриминацијата во здравството (22,4% изјавиле дека се чувствуваат дискриминирани).

Во однос на прашањето дали се подобрува состојбата во државата за еднородителските семејства, мнозинството испитанички сметаат дека не се подобрува состојбата (89%), а само две испитанички сметаат дека има подобрување. Една испитаничка истакнала дека иако расте бројот на самохрани мајки, состојбата останува иста. Друга испитаничка смета дека секоја нова власт ги уценува самохраните

родители со партиски вработувања. Трета испитаничка го потенцира проблемот со исклученоста на цела група жени кои самостојно подигаат деца, кај кои фигурира втор родител во изводот, бидејќи според закон не се препознаени како самохрани родители, зашто татко на детето фигурира во изводот, но тој не поднесува никаква одговорност. Четврта испитаничка истакнува дека татковците честопати не плаќаат алиментација, а и средства што се однесуваат на школување на детето, и истакнува дека трошоците за школување мора да се делат на двата родитела во случаите каде што фигурира и вториот родител, а не да падне само на товарот на мајката.

На прашањето какви мерки за подобрување на живот на самохраните мајки би донеле, испитаничките даваат плејада од предлози.

- „Социјален стан, дополнителни финансии како помош за детето, бесплатно образование и екскурзии, бесплатно здравство.“

- „Итно решавање на станбеното прашање на сите еднородителски семејства – доколку државата нема капацитет за сите да обезбеди сопствени живеалишта, може во меѓувреме да ни ги изнајми општествените станови за кои се плаќа значително помалку станарина од приватните. Бесплатен јавен превоз или со значителен попуст. Кога е можно за возрасните граѓани, нужно е за мајките/татковците од еднородителски семејства. Децата да бидат ослободени од секакви participации во текот на целокупниот едукативен процес – од градинка до универзитет. Мајките/татковците, дел од еднородителско семејство да имаат предност при вработување во државна администрација, со цел сигурно остварување на работничките права, а и одговарачко работно време. Да има бесплатни курсеви за јазици и компјутери за децата. Минимален загарантиран приход на овие семејства да биде – 18.000, доколку мајката/таткото остваруваат приход помал од 18.000, сумата да ја надополнува државата.“

- „Целодневен престој за децата кои посетуваат училишна настава, обезбедување работа на секоја самохрана мајка според знаење и искуство, итн.“

- „Можност за флексибилно работно време, намалени износи за здравствено и пензиско осигурување, participација во редовните трошоци за школување на децата,

измени во процесот на доделување на алиментација и годишна контрола на сумата во однос на платата, активно вклучување на социјалните работници.“

- „Предност при вработување, користење повеќе работни дена одмор со оглед на семејната конструкција, бенефиции при школување (стипендии, попусти), предност при добивање стан, поволности при купување стан, ослободување од плаќање градинка, месечна помош од државата за оваа категорија семејства, ослободување од плаќање храна во училиште за деца на самохран родител, бенефиции при екскурзии, стипендии при запишување на факултет за деца на самохрани родители.“

- „Психолошка поддршка, финансиска помош, живеалиште. Загарантирана алиментација од минимум 6.000 денари или пензија. Предност за добивање станови и да ги има доволно за сите. Попуст во сметките за комуналии, трајна месечна финансиска помош од страна на државата.“

- „Приоритет при вработување и субвенции за купување стан.“

- „Бесплатно школување (опрема, прибор, екскурзии, излети, ужинка...), бесплатно здравство без плаќање партиципација, средства од една минимална плата за достоинствен живот, бенефиции за плаќање на сметките... главно финансиите се проблем. Предност при вработување и доколку дојде до момент кога фирмата/институцијата треба да редуцира дел од вработените, самохраните да бидат 100% заштитени. За вработените со флексибилно, дури и скратено работно време, повеќе денови за одмор, слободни денови...“

- „Вработување за секоја мајка, парична помош за секое дете, помош во добивање стан, летување. Предности и полесен достап за доквалификација, вработување, градинка, парична помош или материјали за училиште.“

- „Бесплатно доедуцирање на самохраните мајки кои се самохрани по кој било основ, бесплатни курсеви за децата, автобуски карти, социјална помош на еднородителските семејства кои се еднородителски по кој било основ, бесплатни екскурзии за децата.“

- „Приоритет при вработување, попусти при плаќање на градинка, трошоци за школување, летувања, попусти за културни и забавни активности, јавен превоз и слично.“

- „Прво и основно, вработување на мајките, не со минимална плата, туку со плата за нормално живеење. Партиската определба да не е услов за вработување. Вработувањето да е спрема стручната спрема, наобразба и работно искуство. Во оваа држава има разлика самохрана мајка или татко. Разведена од вдовица.“

- „Финансиска помош за малолетно дете додека наполни 18 години, намалување при наплата за струја, вода и сл., задолжително shelтер центри барем по два на секој дел на државата, приоритет за работни места.“

- „Материјална помош за образование на децата, помош за нивно активно вклучување во разни општествени активности кои ќе придонесат да се чувствуваат корисни во општеството во кое живеат. Би сакала да има центар за поддршка на самохраните родители кој во секој момент ќе им биде на располагање на самохраните родители со совети за надминување на секојдневните проблеми. Да има разбирање и помош при неможност за плаќање на сметките и да се избегне исклучување, конкретно од електродистрибутивната мрежа зашто секој има право на основни добра без кои не може да се живее. И конечно државата да стане социјална држава и да им пружи помош на сите на кои им е најпотребна. Зашто товарот на самохраните родители е голем, а тие не се секојдневно да го носат на својот грб. И на крај би сакала пазарот на трудот да овозможи поголеми привилегии за самохраните родители за отпочнување на сопствен бизнис, не само за невработените, туку и за оние кои се во редовен работен однос.“

- „Користење социјални станови за оние што немаат свој дом, повластени цени на школски и воншколски активности, како и здравствени услуги за деца од еднородителско семејство, право на еднократна помош на самохран родител на годишно ниво од институцијата каде што работи, заштита на самохрани родители, додека децата се малолетни на работното место од дополнителен (вонреден ангажман), прекувремен ангажман, ангажман врзан со патување, со ноќна работа без негова изричита согласност итн.“

- „На сите самохрани мајки или татковци сеедно – родители, најпрво би им го решила станбеното прашање бидејќи бев дел од таков процес на лотариско доделување на станови во еден од градовите надвор од Скопје, знам колку е тоа тешко. Не успеав

бидејќи не сум партиски обоена. Сега живеам под кирија со две деца од кои едното е со атипичен аутизам. Значи, обезбедување на сите самохрани родители покрив над глава со солидна и достоинствена квадратура. Втора работа е посебен третман на децата на самохрани родители независно дали станува збор за развод, деца надвор од брак или смрт на едниот родител, во здравството, па помош околу плаќање на сметките за струја, вода и ѓубре. Кога државата субвенционира на кој било начин и за што било, секогаш да биде во предност ранлива категорија, не само самохрани родители.“

Од наведеното може да се забележи дека најголем дел од предлозите на самохраните мајки се однесуваат на станбеното прашање, на финансиите, на социјалните услуги како здравство и образование, на имањето сигурна и добра работа. Би можело да се заклучи дека за самохраните мајки, елементарните услови за живеење се доведени во прашање и нивната основна борба е борба за исполнување на минимум загарантираните со устав и закони, човекови права.

Заклучок

Спроведеното емпириско истражување за состојбата на самохраните мајки укажува на неколку клучни поенти.

- Станбеното прашање е најголем проблем со кој се соочуваат самохраните мајки. 65% од анкетираниите самохрани мајки не поседуваат сопствено живеалиште, 62% живеат во живеалишта од 60 м² или помалку, а 64% имаат потешкотии во плаќањето кредити за купување или реновирање на станот.

- Вработувањето на прв поглед изгледа дека не е толку голем проблем за самохраните мајки, бидејќи 75,9% од вкупно анкетираниите самохрани мајки одговориле дека се вработени, што е значајно повисока од просечната вработеност и на мажите и на жените во државата (35% и 54%, соодветно). Сепак, просечните месечни примања на самохраните мајки од анкетата се 16.200 денари, што е значајно пониско од просечната плата во државата од околу 24.000 денари, што значи дека самохраните мајки се принудени да работат ниско платени работи, за да можат да ги прехранат своите семејства.

- Дискриминацијата е евидентна по најголем број искази на самохраните мајки, 87,9%. Најизразена е дискриминацијата при барањето работа (53,4% изјавиле дека се

чувствуваат дискриминирани), додека најмалку изразена е дискриминацијата во здравството (22,4% изјавиле дека се чувствуваат дискриминирани).

- Огромно мнозинство од самохраните мајки сметаат дека не се подобрува состојбата во државата за еднородителските семејства (89%), а само две испитанички сметаат дека има подобрување.

Самохраните мајки имаат бројни предлози за подобрување на нивната состојба, при што најголем дел од нив се однесуваат на станбеното прашање, па на финансиите, па на социјалните услуги како здравство и образование.

Заклучок: кон нови политики за самохраните мајки

Оваа анализа ги истражува родовите политики во националниот контекст и нивниот напредок низ годините и има за цел да ги стави на дневен ред, на тема за дискусија и осмислување/преосмислување, родовите политики кои се однесуваат на жените самохрани мајки во Македонија.

Заклучокот од севкупната анализа посочува дека во Македонија постои изразена дискриминација на самохраните мајки.

Дури 65% од самохраните мајки не поседуваат сопствено живеалиште, што е шестпати повеќе од соодветниот процент на ниво на државата (10%). Просечните месечни примања на самохраните мајки изнесуваат 16.200 денари, што е за една третина пониско од просечната плата во државата (околу 24.000). Дури 89% од самохраните мајки изјавиле дека се чувствуваат дискриминирани.

Во однос на причините за ваквите состојби, заклучоците се недвосмислени и јасни и водат кон игнорантноста на државата кон овие жени и нивните семејства.

Фактот дека во Македонија не постои дефиниран статус на самохраните мајки е првата обременувачка алка на која се нжат карики на неможности, во форма на посебни пакети мерки и политики за специфичната целна група од типот на: обезбедување домување, обезбедување добра работа, приоритетно запишување во државни јавни установи за згрижување на децата на самохраните мајки, можности за втора смена во предшколските згрижувачки установи, помала цена на картите за јавен превоз, намалена партиципација за децата на самохраните мајки при упис во државни јавни предшколски загрижувачки и школски образовни установи, флексибилност на работното време, можност за поголем број на денови за боледување, можности за доедукација на самите самохрани мајки, опција за општински социјални работници кои ќе комуницираат со самохраните мајки и ќе ги забележуваат нивните потреби, неможности и можности и слично.

Овие мерки можат лесно да се спроведат доколку постои расположение да се направи стратешко планирање за унапредување на состојбата на овие загрозени жени, како што е случај во повеќе земји низ светот и во Европа.

Како што можевме да видиме од самиот почеток на ова истражување, политиките мора да бидат ставени во служба на општествените заедници и да бидат една со друга во кохезија.

Родовите политики служат за да обезбедат родова еднаквост, еднакви стартни позиции на мажите и на жените и тие можат да содржат различни типови механизми и алатки за постигнување на родова еднаквост.

Во Македонија, родовите политики се зацврстени во последните неколку години, но нелагодното е тоа што истите тешко можат да се исполнат во практиката. Сега е време да најдеме механизми најпрво за усовршување на веќе донесените политики и тоа е најдобро да го правиме преку мерење на ефективност на политиките, мониторинг и земање предвид на обемот што го опфаќаат тие политики. Треба да размислуваме и на овозможување обврзувачки акти за имплементирање во практика на родовите политики.

Што се однесува до родовите политики за посебно сензибилни, чувствителни категории жени, посебно самохраните мајки, тие мора да бидат градени од долу кон горе. Всушност, мора да извираат од самата целна група за која се однесуваат, преку слушање на проблемите, потребите и предлозите на самохраните мајки, потоа преку делиберативна дебата, потоа преку нивно преточување во конкретни политики, и на крајот преку оценка, реобмислување и усовршување на политиките.

Конкретните препораки што ги дава оваа студија се:

- Помагање на самохраните мајки за решавање на нивното станбено прашање, дали преку давање социјални станови, дали преку давање станбени кредити без камата и без учество;
- Создавање механизми за квалитетно вработување на самохраните мајки;
- Анализа и преобмислување на системот на социјални парични бенефиции и отворање на реални можности за соодветни надоместоци за жени самохрани мајки;
- Сензибилизирање на работното законодавство во однос на потребите и можностите на самохраните родители за усогласување на семејниот и на професионалниот живот;
- Кампањи за дестереотипизација на работните места;
- Мерки за намалување на родовиот јаз во платите;
- Воведување на родово сензитивно буџетирање при подготовка на државниот буџет;
- Поттикнување на самовработувањето на самохраните мајки;
- Фондови за субвенционирање на социјални претпријатија формирани од страна на самохрани мајки;
- Бесплатни државни згрижувачки и образовни институции за самохраните мајки;
- Насочување и едукација на жените кон високотехнолошките струки;
- Подобрување на системот за контрола на правата од областа на работата и работните односи;

- Предност при вработување на самохран родител или неговото полнолетно дете во државни институции,
- Подигнување на јавната свест за специфичните потреби на самохраните мајки и нивно дестабилизирање, дестигматизација, антидискриминација и прифаќање;
- Зајакнување на самите самохрани родители и деца од еднородителските семејства за нивните права;
- Приспособување на терминологијата која алудира на самохраното родителство како на социјален ризик, само по себе;
- Дефинирање на термините самохран родител и еднородителско семејство во соодветните закони;
- Зголемување на учеството на жените самохрани мајки во општеството преку гарантирани квоти;
- Допрецизирање на постојните права и нивно реформулирање со законски и подзаконски акти, како и посебни специфични мерки за различни контексти на еднородителски семејства и на самохрани мајки;
- Зголемување на учеството на професионалците од граѓанскиот сектор за жените самохрани мајки во креирањето на политиките за социјална заштита;
- Добивање прецизни статистички показатели за бројот и состојбата на самохрани родители на национално ниво;
- Зголемување на расположливите ресурси на национално и на локално ниво за советувалишта за самохрани родители, дневни центри за претшколските деца на самохраните родители кои не посетуваат градинка, донесување различни програми и работилници за работа со самохрани родители, центри за привремен престој на децата и друго;
- Овозможување бесплатен јавен превоз за зголемување на мобилноста и можности за доедукации и допрофесионализации, посебно за жени самохрани мајки и деца од еднородителски семејства;
- Зголемување на бројот на стручни работници-родови експерти во надлежните државни институции, вбројувајќи ги и образовните институции, со цел поквалитетно спроведување на програмите за работа со жени самохрани мајки и деца од семејства во социјален ризик;

- Обезбедување стипендии за децата од еднородителски семејства за формално образование, неформално образование, курсеви за странски јазици, спортски активности, обуки, тренинзи, екскурзии и слично;
- Државна финансиска поддршка на иницијативите и програмите за работа на граѓанските организации;
- Соодветна и ефикасна медиумска покриеност за теми поврзани со специфичните проблеми на жените самохрани мајки и на децата од еднородителски семејства;
- Спроведувањето на мерките за заштита од семејно насилство по развод на брак.

Библиографија

- Beauvoir, Simone de., Zorica. Milosavljevic, and Mirjana. Vukmirovic. *Drugi pol.* Beograd: Beogradski izdavacko-graficki zavod, 1983.
- Benhabib, Seyla. „The generalized and the concrete other: The Kohlberg-Gilligan controversy and moral theory.“ *Feminist social thought a reader*, 1997.
- Bubeck, Diemut. *A feminist approach to citizenship*. Firenze: European University Institute, 1995.
- Chodorow, Nancy. *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley, Calif.: Univ. of California Press, 2002.
- „Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women.“ In *Treaty Series*, vol. 1249, p. 13. vol. 1249.
- Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210>.
- EIGE. „European Institute for Gender Equality.“ Accessed 15-Oct-18. <https://eige.europa.eu/>.
- Engster, Daniel. *The Heart of Justice Care ethics and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Engster, Daniel. *Justice, care, and the welfare state*. Oxford: Oxford Scholarship Online, 2015.
- European Commission. „Eurostat.“ Accessed 15-Oct-18. <https://ec.europa.eu/eurostat/about/overview>.
- Eurostat. „People in the EU.“ Accessed 15-Oct-18. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7088499/3-27112015-AP-EN.pdf/969683ce-267d-45eb-8dc4-ae1e95421052?forcedefault=true>.
- Gilligan, Carol. *In a different voice: Psychological theory and women's development*. 38. print. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 2003.
- Harding, S. G. *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York: Routledge, 2004.

Kai Ruggeri, Chloe E. Bird. „Single parents and employment in Europe: Short Statistical Report No. 3.“ Accessed 15-Oct-18.
https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR300/RR362/RAND_RR362.pdf?forcedefault=true.

Ramazanoglu, Caroline, and Janet Holland. *Feminist methodology: Challenges and choices / Caroline Ramazanoğlu with Janet Holland*. London: SAGE Publications Ltd, 2002.

Ruddick, Sara. *Maternal thinking: Toward a politics of peace; with a new preface*. Boston: Beacon Press, 2002.

Sevenhuijsen, Selma., and Liz. Savage. *Citizenship and the ethics of care: Feminist considerations on justice, morality and politics*. London, New York: Routledge, 1998.

Tronto, Joan C. *Moral boundaries: Political argument for an ethic of care*. London: Routledge, 1993.

Атина Мургаشانска и др. „Дефинирање на статусот на еднородителското семејство и неговите членови.“ Accessed 15-Oct-18. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/14050.pdf?forcedefault=true>.

Државен завод за статистика. „Жените и мажите во Република Македонија 2017.“ Accessed 15-Oct-18.
<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/Gender2017.pdf?forcedefault=true>.

Национална програма за вработувањето во Република Македонија, 2016-2020. Министерство за труд и социјална заштита.

Национална програма за развој на социјалната заштита, 2011-2021. Министерство за труд и социјална заштита.

Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, 2010-2020 година. Министерство за труд и социјална политика.

Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2018 година. Министерство за труд и социјална политика.

Министерство за труд и социјална политика. „ПРАВИЛНИК ЗА ИЗМЕНУВАЊЕ И ДОПОЛНУВАЊЕ НА ПРАВИЛНИКОТ ЗА НАЧИНОТ НА КОРИСТЕЊЕ НА ЗДРАВСТВЕНИ УСЛУГИ НА ОСИГУРЕНИТЕ ЛИЦА ВО СТРАНСТВО.“ Accessed 15-Oct-18.
http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2018_pravilnici/Pravilnik-Eli.pdf?forcedefault=true.

Најчевска, Мирјана. „Структурна дискриминација – кога државата е на погрешната страна.“ Accessed 15-Oct-18. <http://proverkanafakti.mk/strukturna-diskriminacija-koga-drzhavata-e-na-pogreshnata-strana-1/>.

Петрова, Тања. „Повеќекратна дискриминација - принципи и практики.“ Masters thesis, University of Goce Delcev, 2016. <http://eprints.ugd.edu.mk/18247/>.

Устав на Република Македонија. Службен весник на Република Македонија. бр. 3/2009.

Закон за бесплатна правна помош. Службен весник на Република Македонија. бр.104/2015.

Закон за еднакви можности на жените и мажите. Службен весник на Република Македонија. бр. 150/2015.

Закон за парничната постапка. Службен весник на Република Македонија. бр. 124/2015.

Закон за семејство. Службен весник на Република Македонија.

Закон за здравствено осигурување. Службен весник на Република Македонија. 171/2017.

Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност (Закон за вработувањето и осигурување во случај на невработеност). Службен весник на Република Македонија. бр. 113/2018.

Закон за домување. Службен весник на Република Македонија. бр. 64/2018.

Закон за заштита на децата. Службен весник на Република Македонија. бр. 21/2018.

Закон за пензиско и инвалидско осигурување. Службен весник на Република Македонија. бр. 35/2018.

Закон за работни односи. Службен весник на Република Македонија. бр. 120/2018.

Закон за спречување и заштита од дискриминација. Службен весник на Република Македонија. бр. 21/2018.

Закон за студентскиот стандард. Службен весник на Република Македонија. бр. 64/2018.